

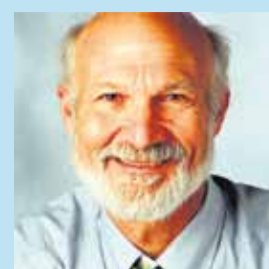
Toine van Teeffelen:
Het vredesbegrip
soemoed betekent je
niet laten kisten.

pagina 6-7

Dietrich Bonhoeffer:
Het joodse vraagstuk
is een geloofskwestie.

pagina 9

Stanley Hauerwas:
De Kerk heeft zich
laten inpakken door
de wereld.

pagina 11

Mark Akkerman

In tijden van crisis gaat de wapenhandel gewoon door

De bezuinigingen waarmee westerse regeringen de economische crisis proberen te beteugelen laten diepe sporen na aan de onderkant van hun samenlevingen en nog diepere sporen in armere landen. Terwijl bezuinigingsmaatregelen op sociaal en ecologisch vlak ons om de oren vliegen, wordt op andere terreinen niet of nauwelijks bezuinigd. Defensie en veiligheid behoren meestal tot de laatste categorie.

Zo ook in Griekenland, dat op het randje van bankroet balanceert. De broodnodige steun van andere EU-landen ging vergezeld van eisen tot hard ingrijpen op het sociale vlak. Gewone Griekse burgers gaan een onzekere toekomst tegemoet, waarin armoede, werkloosheid en gebrek aan gezondheidszorg op de loer liggen.

Steeds duidelijker patroon

Als het om militaire uitgaven gaat, is opeens een heel ander geluid hoorbaar. Er is geen andere EU-lidstaat die een groter deel van het BNP uitgeeft aan wapens. Duitsland, Frankrijk en Nederland zijn grote wapenleveranciers, die geen belang hebben bij Griekse bezuinigingen op dat vlak. Euro-parlementariër Cohn-Bendit beschuldigde Duitsland en Frankrijk er al eerder van Griekenland te chanteren door Europese steun afhankelijk te stellen van voortgaande wapenaankopen. En zo blijft Griekenland miljarden uitgeven aan wapens, ook in deze crisistijd. Dit past in een patroon, dat steeds duidelijker wordt. Tijdens de afgelopen G20-top in Mexico werd uitgebreid gesproken over de crisis. In het afsluitende communiqué wordt maar één 'oplossing' gekozen: verdere liberalisering van de wereldhandel en het opheffen van barrières voor bedrijven; kortom, toewerken naar een nog naaktere vorm van kapitalisme. Een forse korting op de immense wereldwijde militaire uitgaven zou veel bezuinigingen die mens en milieu hard treffen overbodig maken. Net als bijvoorbeeld de vraag in hoeverre die bezuinigingen überhaupt nodig zijn, of de suggestie van een belastingverhoging voor de rijken, past dit niet in het straatje van de heersende elites. In Nederland wordt weliswaar slechts een beetje bezuinigd op de uitgaven voor defensie, maar desondanks zit demissionair minister Hillen om geld voor een aantal gewenste wapenaankopen verlegen. Met name onbemende vliegtuigen, zogenoemde *drones*,

staan hoog op zijn verlanglijst. Een deel van dat gewenste geld moet binnengehaald worden door de verkoop van wapens die door de krijgsmacht afgestoten zijn. Op de overvoerde internationale markt voor tweedehands wapens staan de gegadigden echter niet in de rij.

Koopman zonder moraal

Hij zag daarom zijn kans schoon toen Indonesië belangstelling toonde voor de aankoop van tachtig Leopard tanks, die bij de landmacht uit dienst genomen zijn. De talloze grove mensenrechtenschendingen die het Indonesische leger op zijn conto kan schrijven werden door Hillen weggewimpeld met de woorden: "Als koopman heb ik geen moraal". De Tweede Kamer dacht hier anders over. Zodra de Indonesische belangstelling voor de Nederlandse tanks in het nieuws kwam, sprak een Kamermeerderheid zich uit tegen deze mogelijke verkoop. Hoewel instemming van de Kamer een noodzakelijk vereiste is voor de verkoop van afgestoten materieel, onderhandelde de regering stug door. Nadat in juni wederom een Kamermeerderheid liet weten de verkoop niet te steunen, trok Indonesië zich terug en kondigde aan in zee te gaan met Duitsland. Dat leasete prompt een Nederlandse Leopard-tank om als showmodel te dienen aangezien de eigen tanks nog opgeknapt moeten worden. Minister Hillen zag hierin uiteraard geen enkel probleem. Evenmin ziet hij een probleem in het geldverslindende slepende Joint Strike Fighter-traject, de beoogde opvolger van de F16. Ook hier weigerde hij de wens van een Kamermeerderheid uit te voeren om uit het project te stappen. Sterker nog, hij raadde een volgend kabinet expliciet aan te besluiten tot aanschaf van de JSF, mede in het belang van de Nederlandse defensie-industrie.

Terwijl in Nederland de Tweede Kamer de grootst mogelijke moeite heeft een zich niets van democratie aantrekkende minister aan banden te leggen, wordt op internationaal niveau onderhandeld over een Wapenhandelverdrag dat internationale wapenexport aan banden moet leggen. Dit klinkt mooier dan het in de praktijk uitpakt.

Wapenhandelverdrag verwaterd

De onderhandelingen zijn een *race to the bottom* geworden, waarbij de beperkingen aan de wapenhandel steeds soepeler werden ten einde alle landen aan boord te houden. Het mag wat zeggen dat het verdrag inmiddels

ook omarmt wordt door de militaire industrie. Die ziet wel wat in een soepele internationale richtlijn, die een *level playing field* voor bedrijven uit verschillende landen een stuk dichterbij brengt en tegelijk de schijn van ethisch handelen hoog kan houden.

De verschillende NGO's die zich hebben ingezet voor de totstandkoming van het Wapenhandelverdrag reageerden met ontzetting op het conceptverdrag dat in juli werd gepresenteerd. Anna Macdonald van Oxfam noemde het verdrag zo verwaterd dat alleen in situaties waarin wapens bedoeld zijn om genocide te plegen levering ervan verboden is. De Verenigde Staten, China en Rusland

gaat dit zelfs nog te ver, waardoor het verdrag dit jaar niet meer afgesloten zal worden. De onderhandelingen gaan volgens jaar verder.

Van zo'n verdrag, als het er al komt, heeft de wapenindustrie niets te vrezen. Ook de crisis vormt vooralsnog geen grote bedreiging. In tegenstelling tot de heersende trend vond nog altijd een forse omzetgroei plaats. De behaalde omzet tussen 2007 en 2011 lag maar liefst 24 procent hoger dan die tussen 2002 en 2006.

Voor een deel had dit te maken met de vaak langlopende grote contracten, waardoor een terugloop in orders niet direct gevoeld wordt. Daarnaast bestaat het gros van de klanten uit overheden. Neergaande consumptieuitgaven hebben nauwelijks invloed op het reilen en zeilen van de militaire industrie. Helemaal immuun voor de crisis is de wapenindustrie echter niet. Vooral in Europa lopen de orderboeken minder snel vol. Dit leidt ertoe dat men zich op nieuwe geografische en thematische markten stort.

Campagne tegen Wapenhandel

Een goed voorbeeld hiervan zijn de ontwikkelingen die het Europese wapenbedrijf EADS in gang zet. EADS is de op een

na grootste Europese wapenfabrikant. Het hoofdkantoor is gevestigd in Leiden, vooral om belastingredenen, terwijl de productie met name in Duitsland, Frankrijk en Spanje plaatsvindt. Omdat in de Europese thuismarkt toekomstige orders onzekerder worden, richt het bedrijf zich meer en versneld op nieuwe afzetgebieden, met name in Azië en Zuid-Amerika. Ook probeert men nieuwe markten op het gebied van security, energie en klimaatverandering binnen te dringen. Vooral op de wereldmarkt van grensbeveiliging om vluchtelingen te weren is EADS een grote speler.

EADS levert voorts gevechtsliegtuigen, militaire helikopters, raketten en *drones* aan landen over de hele wereld: alle NAVO-landen en ook onder meer India, Pakistan, Colombia, Saoedi-Arabië en Kazachstan. Landen dus waar mensenrechten geschonden worden of die kampen met interne of regionale spanningen en de dreiging van gewapend conflict. Een speciaal onderdeel van EADS maakt en onderhoudt kernwapens voor de Franse krijgsmacht.

De Campagne tegen Wapenhandel voert een campagne tegen de militaire productie door EADS. Na een actie bij de jaarlijkse aandeelhoudersvergadering in Amsterdam, jl. mei, richt de campagne zich nu op pensioenfondsen die nog aandelen EADS in huis hebben. Het functioneren van het bedrijf, bijvoorbeeld waar het gaat om investeringen, is afhankelijk van zulke aandeelhouders. Waar veel pensioenfondsen EADS inmiddels op de zwarte lijst gezet hebben, vanwege de betrokkenheid bij productie en onderhoud van kernwapens, beleggen bijvoorbeeld vier van de vijf grootste pensioenfondsen nog wel in deze wapengigant. De *Campagne tegen Wapenhandel* roept deze pensioenfondsen op hun beleggingen uit EADS terug te trekken.

Ook u kunt deze oproep ondertekenen. Online (www.stopwapenhandel.org/node/1308) of door het aanvragen van een stapeltje actiekaarten per email (info@stopwapenhandel.org) of telefoon (020-6164684).

De auteur is stafmedewerker bij *De Campagne tegen Wapenhandel*.

Het overleven van onze planeet eist niets minder dan de afschaffing van oorlog. Albert Einstein, de grote natuurkundige en humanist, wist dat in de vorige eeuw al. Hij herhaalde het vaak met een helderheid en geloofwaardigheid die weinig pacifistische christenen evenaarden.

Een nieuwe wereld is mogelijk

Paul Oestreicher / vert. Kees Nieuwerth

Op de eerste dag van de Internationale Oecumenische Vredesconvocatie vorig jaar in Kingston, Jamaica, werd een inleiding gehouden door Paul Oestreicher, Anglicaans priester én Quaker. De complete tekst van deze inleiding zal verschijnen in de publicatie van de Taakgroep Rechtvaardige Vrede (een samenwerkingsverband van de Raad van Kerken in Nederland, IKV Pax Christi en Kerk en Vrede) die in september in de reeks Oecumenische Bezinning zal verschijnen en die ook via het secretariaat van Kerk en Vrede besteld kan worden. Hieronder volgt – vanwege de ruimte – slechts eenderde van deze inleiding die van grote invloed is geweest op het verdere verloop van de bijeenkomst in Kingston.

Bijengekomen in Kingston uit alle windstreken van de wereld spreekt Jezus nu tot ons, een kleine dwarsdoorsnede van zijn geheiligde volk. Willen wij hem horen? Onze reputatie suggereert van niet. De meeste van onze theologen, voorgangers en gemeenten, orthodox, katholiek of protestant, hebben sedert de tijd van Keizer Constantijn in de derde eeuw gebogen voor het keizerrijk en de natiestaat, in plaats van voor die ene nieuwe mensheid waarin we geboren waren. We hebben een pact met Caesar gesloten, met de macht, het soort van pact dat de eerste christenen afgoderij noemden. Omdat de net bekeerde heerser verklaarde dat het onze plicht was, hebben we het in overeenstemming gebracht met ons geweten om de vijanden van de keizer te doden en dat te doen met de naam van Jezus op onze lippen.

Vredesconcilie

Onder het teken van het kruis hebben christelijke volkeren de kinderen van de islam bestreden en gedood. In 1914 trok mijn vader ten oorlog met de woorden *God met ons* in de gesp van zijn riem gegraveerd. De Britse soldaten die hij leerde te doden twijfelden er niet aan dat dezelfde God aan hun kant stond. Toen in 1945 een bommenwerper op weg ging, geladen met het eerste atoomwapen ter wereld, een wapen dat honderdduizend vrouwen, kinderen en mannen zou ombrengen in de stad Hiroshima, werd de bemanning op pad gestuurd met een christelijk gebed. De oorlogsmonumenten in de kathedralen en steden van de christenheid getuigen van het

feit dat wij, zoals onze broeders en zusters in islam, er kennelijk van overtuigd zijn dat zij die in de strijd voor de natiestaat gevallen zijn zich verzekerd hebben van een plek in de hemel en daaronder vallen nu ook de kisten bekleed met 'heilige' nationale vlaggen die thuishoeren uit Afghanistan!

Tenzij wij veranderen, tenzij de Kerk zich in de marges begeeft en de alternatieve gemeenschap wordt die onvoorwaardelijk 'nee' zegt tegen oorlog, nee tegen die collectieve moord die elk belegerd volk, iedere oorlogsalliantie, elke gewelddadige bevrijdingsbeweging, ieder fundamentalistisch doel en nu de oorlog tegen het terrorisme rechtvaardig verklaart, tenzij wij die rechtvaardiging van

geldbedragen consumeert die onze rekenkundige verbeeldingskracht volkomen te boven gaan.

Ultieme realist

Jezus was geen idealistische dromer. Hij was en blijft een ultieme realist. Het overleven van onze planeet eist niets minder dan de afschaffing van oorlog. Albert Einstein, de grote natuurkundige en humanist, wist dat in de vorige eeuw al. Hij herhaalde het vaak met een helderheid en geloofwaardigheid die weinig pacifistische christenen evenaren. De afschaffing van oorlog is mogelijk. Het is net zo goed mogelijk als de afschaffing van de slavernij, de slavernij die nog steeds de geschiedenis van Jamaica niet loslaat. Wilberforce en zijn evan-

die van Wilberforce. Toewijding aan en respect voor de militaire traditie van elke natie is onverminderd groot in de Kerk zowel als de Staat. De uitspraak van de Romeinen *si vis pacem, para bellum, als je vrede wilt, bereid je dan voor op oorlog*, heerst nog steeds. Het is een krachtige leugen. Toch zijn zij die het geloven niet dom of kwaadaardig. De geschiedenis leert echter dat als we ons voorbereiden op oorlog we dat dan uiteindelijk ook krijgen. Jezus zie het heel eenvoudig: *zij die leven bij het zwaard, zullen door het zwaard sterven*.

Tenzij we conflicten leren oplossen – en er zullen altijd conflicten blijven – tenzij we leren ze op te lossen zonder militair geweld, zullen onze kindskinderen geen

en kinderen te beschermen. In werkelijkheid zijn vrouwen en kinderen meestal de eerste slachtoffers van oorlog en vandaag de dag ook qua aantal het grootste slachtoffer.

Wanneer – zoals onlangs in Engeland – een kroonprins in een christelijke kathedraal trouwt, wordt verwacht dat hij gekleed is in volle militaire regalia. Zulke symbolen zijn krachtig. Dat is de omvang van ons probleem. Zelfs als de paus op een staatsbezoek komt wordt hij, als alle staats- hoofden, ontvangen door soldaten met geweren met daarop bajonetten die gemaakt zijn om te doden, in plaats van door kinderen die bloemen dragen. Zijne Heiligheid accepteert die militaire rituelen, net als alle overige

oorlog, deze 'rechtvaardige oorlogstheologie' in de afvalbak van de geschiedenis gooien, tenzij we dát doen zullen we de enige unieke ethische bijdrage die de lessen van Jezus kan leveren aan het overleven van de mensheid en de overwinning van het mededogen weggegooid hebben.

Deze Convocatie zal nog niet het Universele Christelijke Vredesconcilie zijn waarvan Dietrich Bonhoeffer droomde, lang voordat de gehoorzame dienaren van Hitler hem ophingen. Maar we kunnen helpen de weg te bereiden voor zo'n concilie, een concilie dat met het gezag van de hele kerk kan spreken, als wij hier en nu in Kingston er klaar voor zijn te zeggen: het is onmogelijk om onze vijanden lief te hebben en tegelijkertijd te doden, het is onmogelijk om eerbied voor het leven te hebben en tegelijkertijd verbonden te zijn met het militair-industrieel complex, de moordmachine die roofzuchtig

gelicale vrienden die campagne voerden voor de afschaffing werden beschouwd als idealistische dromers. Slavernij was toch een deel van ons DNA, nodig voor het economisch overleven van de maatschappij? De kerken zaten tot aan hun nek in de slavernij, de bisschoppen van de Kerk van Engeland steunden die unaniem. Op dezelfde manier zijn veel christenen getrouwd met een samenleving die de cultus van de goede soldaat of zelfs de heilige strijder maar niet kan loslaten. Wilberforce en zijn vrienden triomfeerden tegen alle verwachtingen in. Slavernij werd illegaal verklaard. De verdediging van slavernij verschrompelde. Dat moet het lot van oorlog worden! Als de kerken falen zo'n campagne te beginnen zullen we niets van wezenlijke betekenis te zeggen hebben over het onderwerp wereldvrede.

Die strijd, als we die omarmen, zal minstens zo lastig zijn als

toekomst meer hebben. Liefde voor hen die ons bedreigen, zorg voor het welzijn van hen die we vrezen, is niet alleen een teken van spirituele volwassenheid, maar ook van wereldse wijsheid. Het is verlicht eigenbelang. Militaire strategen zagen dat vluchtig toen er gedurende de koude oorlog gesproken werd over 'gemeenschappelijke veiligheid'. Als mijn potentiële vijand geen reden heeft mij te vrezen ben ik zelf ook veiliger.

Militaire rituelen

Momenteel wordt oorlog, als het begint, beschouwd als iets eervols, noodzakelijk en soms zelfs als edel. Taal vermomd de bloedige en wrede realiteit. Helden, zo wordt gezegd, leggen hun leven neer voor de natie. In werkelijkheid worden ze getraind, zo mogelijk, om in leven te blijven en de burgers van andere landen te doden. Legers, zo wordt ons verteld, zijn er om onze vrou-

kerken. Zien we eigenlijk de absurditeit wel?

We voelen ons op ons gemak met militaire geestelijke verzorgers die de mannen en vrouwen bijstaan die opgeleid worden om te doden. Als ze een kritische en profetische aanwezigheid waren, zouden ze immers de cohesie en het moreel waarvan ieder leger afhankelijk is ondermijnen. Zij zijn welkom omdat ze het moreel van de troepen versterken. De belastingen die ik betaal – hoewel ik een keer zonder goed gevolg probeerde te weigeren ze te betalen – helpen het Verenigd Koninkrijk atoomonderzeeërs te financieren. De zeelui die ze bemannen hebben niet het recht te weigeren een order uit te voeren en toch, als die ooit gegeven wordt door een Britse premier, zal het een order zijn die neerkomt op genocide. Zij zijn geconditioneerd het ondenkbare te doen, mede namens

Volgend jaar gaat ons land herdenken dat 150 jaar geleden eindelijk ook Nederland de slavernij bij wet afschafte. Ons land had toen flink verdiend aan de slavenhandel. Maar van de officiële spijt daarover is de houdbaarheidsdatum blijkbaar verstreken.

Afschaffing van de slavernij en afschaffing van de subsidie

Yosé Höhne-Sparborth

Hoe diep kan de moraal zinken van een demissionair kabinet, een kabinet dat regeerde met een minderheid en gedoogsteun van een aartsreactionaire opruier? Natuurlijk, op een dergelijke wijze mag ik me niet uitlaten, een artikel behoort verantwoord en objectief te zijn, maar hoe maak je woede en verbijstering objectief? Een demissionaire minister stopt met één pennestreek de subsidie van negen ton per jaar voor het NiNsee, Nationaal Instituut Nederlands slavenijverleden.

In 2013 gaat ons land herdenken dat 150 jaar geleden eindelijk ook Nederland de slavernij bij wet afschafte. Bij wet. De slaven dienden nog tien jaar door te werken onder dezelfde baas, om hem de gelegenheid te geven andere slaven te vinden, onder een andere naam. Het werden de arme koelies uit India en Indonesië, voornamelijk Javanen. Het Nationaal Instituut Nederlands slavenijverleden (NiNsee) was volop bezig aan die herdenking mee te werken, maar moest nu tentoonstellingen afgelasten en voortijdig afbreken, omdat per 1 augustus 2012 de subsidiedeuren dichtgingen.

Slechts tien jaar geleden werd op 1 juli in Amsterdam het eerste slavernijmonument opgericht om ons aan die geschiedenis te herinneren. Dat was, nadat minister Roger van Boxtel oprecht diepe spijt had betuigd op een VN-top in Zuid-Afrika vanwege Nederlands aandeel in de slavenhandel. Welke is de houdbaarheidsdatum van officiële spijt op regeringsniveau? Die spijtbetuiging werd de aanzet tot een subsidie voor het NiNsee

Onze botten

Ik weet het. Het is 150 jaar geleden, laten we zeggen zes generaties. Het lijkt lang, te lang voor onze bleekschetige hersenen. Maar pas in 1873 mochten ze echt weg en was die slavernij dus pas echt afgelopen. In 1945 was dat pas 72 jaar geleden. Heeft u die ouder bent dan ik, die het begin van de oorlog nog heeft meegemaakt, ooit in die tijd horen treuren over de slaven en dat harde verleden van Nederland? Het is nu 72 jaar geleden dat de oorlog uitbrak, en wat vindt u van Duitsers die vinden dat het nou maar eens afgelopen moet zijn met herdenken, treuren en

Het monument ter herdenking van de afschaffing van de slavernij staat in het Oosterpark te Amsterdam. Het werd in 2002 vervaardigd door Erwin de Vries.

schuld toewijzen? Toch ging het bij de slavernij om minstens drie eeuwen aaneengesloten georganiseerd massaal geweld en vernedering, voor de slaven levenslang zonder uitweg. Ook voor hun kinderen. Ook voor de kindskinderen. Ook voor de kindskinderen van hun kindskinderen. Maar als regering moet je vooruitzien en kun je niet bij zulke sentimenten stilstaan. Spijt betuigen, een goede beurt maken, oké. Maar daarna moet het heel snel afgelopen zijn. Tien jaar. Dan is

het mooi geweest, tenslotte moeten we nu onze banken redden. 1940-1945 zit ons in onze botten. Waarom denken we dat 1568-1873 de nakomelingen van de slaven niet meer in de botten zit? Toch omdat bleekgezichten zeker een ziel hebben en zwarten misschien niet?

Fysiek beroerd

Ik leefde twee jaar op Aruba en was dus ook met regelmaat in Curaçao. Echter in een tijd dat ik nog niet goed kon waarnemen

hoe dat verleden de actuele samenleving van de nakomelingen van de slaven nog steeds stuurt en soms stuurloos maakt. Inmiddels ben ik gespecialiseerd in het waarnemen van schades die ons in de botten zitten. Schadepatronen die gemeenschappelijk zijn door een gemeenschappelijke schade.

In Colombia werkte ik aan de Atlantische kust met zwarte vrouwengemeenschappen. Zij werken keihard om zich te bevrijden, maar het lukt ze maar niet. Het zit te diep in het vlees, die drie eeuwen onophoudelijke marteling die voorouders ondergingen. Toen ik het kort en bondig op een rij zette, hoe het in hun lijf zit, werden ze fysiek beroerd. Onvermogen om echt in hun eigen leven te staan, om hun leven te organiseren, om zich in dit eigen leven thuis te voelen. Onvermogen om op selectieve wijze relaties aan te gaan, ze houden gewoon iedereen oppervlakkig te vriend. Onvermogen om een verschil te maken tussen eigen kracht en tussen macht. De slavernijpatronen herhalen zich in de hele Colombiaanse samenleving en het valt niemand op. Wie zich hoger op de ladder waant, leeft zijn privileges zonder het als privileges te zien en wie zich lager waant, rent zich rot om die privileges van de ander te vervullen.

De baas heeft alle recht om bij jou binnen te dringen in welke vorm ook, maar jij moet aan de deur aankloppen als je dat al durft. Niemand neemt doortastend besluiten, want dat doet iemand met macht. En dus is het lijdzaam afwachten wie wanneer hoe de knoop doorhakt. De creativiteit was lange tijd geblokkeerd, en wordt nu geïdeologiseerd: iets te hard zingen ze dat een zwarte huid mooi is. Ze begrijpen het theaterstuk van de machten niet en zijn makkelijke slachtoffers als machtige witte mannen met pistool hen van hun grond verdrijven. Weer weerloos. Nog steeds weerloos. En de mannen weten geen andere uitweg dan erg macho te worden en de vrouwen lijden onder die harde mannen en worden depressief.

Driehonderd jaar slavenbestaan, zeg 8 generaties, maar het zal wel veel meer zijn geweest want de witte bazen mochten alle slavenmeisjes nemen als ze dat wilden. Dat zit niet alleen in de botten, dat zit in de genen. En dat noemen ze dan ook nog 'cultuur'.

Achter de dijken

Jawel, lieve medelanders, het is allemaal ver van ons bed. Niet vanwege de tijd, want tweemaal 72 is nauwelijks meer dan eenmaal 72 jaar. Nee, het is verweg vanwege de afstand. Het gebeurde allemaal buiten het gezichtsveld van ons propere moralistische volkje hier achter de dijken. Ver weg. Alleen het geld kwam naar ons toe. En toegegeven, dat kwam niet naar iedereen. Er stonden rijke heren aan de kade om het te innen. Hoe dat geld was geproduceerd, dat hoefde niemand te weten.

Er bestaat een ander Nederland. De Raad van Kerken is hard bezig om veel geloofsgemeenschappen te animeren zich inhoudelijk erop voor te bereiden om volgend jaar met de zwarte gemeenschap mee te vieren dat het 150 jaar geleden bij wet in ieder geval was afgelopen met slavernij. Er zal een studiedag komen in maart of april. Utrecht zal binnen het jaarevenement 'Vrede van Utrecht' in juni 2013 aan de Universiteit een weekend wijden aan de slavernij. Utrecht heeft een slavernijroute uitgezet. Er zijn parochies die zich gaan bezighouden met ons slavenijverleden. Ook Rotterdam heeft een actieve kern van geloofsgemeenschappen om hieraan aandacht te geven. De Raad van Kerken houdt op haar website bij wat er gaande is. Iedereen is welkom om zich aan te sluiten.

Mijn weg naar verdedigingsloosheid

Henk Wesseling

"Met mijn denken over geweld, oorlog en vrede heb ik een hele ontwikkeling doorgemaakt, vooral gedurende de ruim dertig jaar dat ik actief was in de vredesbeweging. Ik ben in de afgelopen tien jaar toegroeid naar het algehele, onvoorwaardelijke afwijzen van geweld. Ik benoem dat als verdedigingsloosheid."
Henk Wesseling schetst zijn levensgang in een wereld van oorlogen en geweld.

Hoe ik als klein kind over geweld dacht, is een vraag die ik zoveel jaren later niet meer kan beantwoorden. Wat ik me uit mijn jonge jaren kan herinneren is, dat ik liever niet keek, wanneer twee jongens op het schoolplein elkaar probeerden af te rosen. En dat ik altijd de neiging had de verliezende partij te hulp te schieten.

Ik was, zo stel ik achteraf vast, heel argeloos, wanneer de meester op school verhalen uit de bijbel of uit de vaderlandse geschiedenis vertelde waarin veel geweld voorkwam. En als mijn vader aan tafel uit de bijbel voorlas dat God er de hand in had dat het leger van Faraó verdronk in de Schelfzee, had ik daar kennelijk ook geen moeite mee. Het ging toch om de uittocht van het volk Israël uit Egypte en de bevrijding

van het slavenjuk. Ik herinner mij geweldadige verhalen over de Tachtigjarige Oorlog die op school verteld werden. Ze waren vaak spannend en ik had er, geloof ik, niks op tegen. Wij verzetten ons toch tegen de Spaanse overheersing! Verder kan ik me niet herinneren dat ik beklemmende gevoelens kreeg toen ik in de Tweede Wereldoorlog Engelse vliegtuigen zag overvliegen naar Duitsland, om daar bombardementen uit te voeren. Dat diende toch onze bevrijding!

Toen ik, inmiddels wat ouder geworden, naar de catechisatielessen ging, werd daar ook het gebod 'Gij zult niet doden' behandeld. Ik heb dat toen opgevat als 'ik mag niemand doden'. Ik

trok er niet de consequentie uit dat we geen oorlog zouden mogen voeren. Als je toch een vijand hebt die je bedreigt!

Gereformeerd milieu

Mijn onkritische houding had veel te maken met het gereformeerde milieu waarin ik opgroeide, een milieu onder meer gestempeld door de toentertijd binnen de Gereformeerde Kerken levende opvattingen over oorlog en geweld. Een paar aanduidingen hiervan.

Genoemde kerken veroordeelden in 1936, het jaar waarin ik werd geboren, het pacifisme, vanuit de overtuiging dat de overheid in dienst van God, het zwaard niet tevergeefs draagt. Voor de kerken

betekende dit dat de overheid het zwaard, dus fysiek geweld, als machtsmiddel mocht gebruiken in dienst van het recht en voor de verdediging van land en volk. Tegelijkertijd werd ervan uitgegaan dat de inhoud van de liefdevolle Bergrede van Jezus (bijv. 'wie u een slag op uw wang geeft, keer hem ook de andere toe...') alleen van toepassing was voor iemands persoonlijke leven en niet voor het publieke leven.

Mijn milieu werd ook beïnvloed door het gedachtegoed van de Anti Revolutionaire partij (ARP). Deze partij waarvoor mijn vader zich uit volle overtuiging inzette, stemde na de Tweede Wereldoorlog in met het sturen van Nederlandse soldaten naar het toenmalige Nederlands-Indië. Zij moesten daar door politiole acties recht en orde herstellen. Dat vond ik toen prima, voor zover ik dat als kind kon beoordelen. Pas later kwam ik tot de conclusie dat de term 'politiole acties' versluisde dat er in Indië een oorlog gevoerd werd.

Over kritische geluiden die sommige theologen al in de dertiger jaren en ook daarna over oorlog en geweld lieten horen heb ik van mijn ouders in mijn jeugd jaren nooit iets gehoord. Zo stond het uiterst belangwekkende werk *De zondeval van het Christendom* van de remonstrantse theoloog G.J.Heering, waarin oorlog onvoorwaardelijk werd verworpen als in strijd met het evangelie,

niet in het rijtje theologische boeken van mijn vader.

Demonstraties

Mijn daadwerkelijke betrokkenheid bij vragen over oorlogsgeweld gedurende de jaren op de middelbare school, tijdens mijn studententijd en in de jaren van mijn eerste baan, beperkte zich tot het meedoen aan twee demonstraties. In 1956 liep ik mee in de grote demonstratie op het Museumplein in Amsterdam, gericht tegen de geweldadige Russische onderdrukking van de Hongaarse opstand en in 1971 nam ik deel aan een protesttocht tegen de hervatting van de Amerikaanse bombardementen op Noord-Vietnam. Vragen rond dienstweigering kwamen in die periode niet aan de orde, omdat ik werd afgekeurd voor militaire dienst. Mijn geringe betrokkenheid bij de wereld van oorlog en geweld had te maken met mijn achtergrond en met het feit dat ik achtereenvolgens zó werd opgeslokt door studie, werk en gezin dat ik niet aan andere dingen toekwam. Het zou tot 1979 duren voordat ik mij actief ging bezighouden met de problematiek van het oorlogsgeweld. Dat was toen de kruisraketten in aantocht waren.

(Het tweede en laatste deel van Henk Wesseling's levensgang naar verdedigingsloosheid verschijnt in het volgend nummer van *Vredesspiraal*.)

Geïnspireerd door het bekende *Handvest van Compassie* van Karen Armstrong koos Het Open Pastoraat, een regionale vrijzinnige geloofsgemeenschap in Gorinchem, *compassie* als jaarthema voor het seizoen 2011-2012. Er was duidelijk behoefte om het thema niet alleen binnenkerkelijk uit te werken, maar de hele Gorinchemse gemeenschap erbij te betrekken. Dat gebeurde via de stichting *In de Toren*. De stichting is onafhankelijk en heeft geen enkele binding, noch kerkelijk, noch politiek, noch anderszins.

Er werd vanuit de stichting een breed samengestelde werkgroep gevormd die zich de vraag stelde: hoe vragen we aandacht voor het belang van compassie in de Gorinchemse samenleving? Besloten werd tot een positieve benadering. Zou het misschien zo zijn dat compassie er al wortel geschoten heeft? We wisten van tal van activiteiten in het Gorkumse die ondernomen worden vanuit compassie, op scholen, in bedrijven, in welzijns- en zorginstellingen, vanuit politieke partijen en kerken, door particulieren. En dat vanuit heel verschillende politieke en levensbeschouwelijke overtuigingen.

Zou het mogelijk zijn veel van die activiteiten te bundelen in een compassieboek, een boek van en voor Gorkumers? Het boek zou een indruk moeten geven van hoe compassie in de breedste zin van het woord leeft in Gorinchem.

Compassie in Gorinchem

Alle Gorinchemse organisaties die een welzijnsdoelstelling hebben, is gevraagd in een bijdrage aan te geven hoe in hun doelstellingen en in de praktijk van alledag compassie een rol speelt. Ook particulieren zijn uitgenodigd een bijdrage te leveren.

Een wat bleek? Compassie leeft in Gorinchem! De reacties waren overweldigend.

Het gemeentebestuur steunde het plan van harte. Overheidsinstellingen als politie en brandweer stuurden teksten in. De politieke partijen lieten zich niet onbetuigd. Dat gold ook voor de welzijns- en zorginstellingen en de woningcorporatie. Alle scholen waren enthousiast. Levensbeschouwelijke instellingen reageerden: kerken, de beide moskeeën, de vrijmet-

selaarsloge en het humanistisch verbond. Ook voor teksten van sportverenigingen, serviceclubs, culturele instellingen, het bedrijfsleven en vele andere instellingen moesten hoofdstukken ingeruimd worden. En er waren particulieren die teksten instuurden. Tenslotte werden meer dan honderd reacties gebundeld. In het boek *Compassie in Gorinchem in 125 verhalen*.

Wat is nu de waarde van een compassieboek voor de Gorinchemse gemeenschap?

Via het schrijven van een bijdrage zijn veel mensen en instellingen herinnerd aan de eigen missie en de eigen doelstelling. Het boek is ook informerend: je schrijft om je stadgenoten te laten delen in wat je doet en je leest om op de hoogte te komen van wat een ander doet. Daarbij is het ook educatief. Al lezend ontdek je op hoeveel verschillende manieren het begrip compassie vorm gegeven kan worden. En je ontdekt dat dat gebeurt vanuit verschillende levensbeschouwelijke en politieke opvattingen. Het is ook corrigerend en inspirerend. Goede informatie ruimt misverstanden uit de weg en als je kennis neemt van initiatieven van anderen, kan dat jezelf op ideeën brengen. (L.v.d.H)

Compassie in Gorinchem in 125 verhalen is verkrijgbaar bij uitgeverij Narratio, postbus 1006,4200 CA Gorinchem, tel. 0183 628188, www.narratio.nl en kost €16,50.

Ook Nederlandse multinationals zijn actief in Colombia, voor de exploitatie van kolen en olie. Alles wat ze doen is heel legaal, ze respecteren de regels en doen zelfs aan sociale projecten. Dus zeg er eens iets van.

COLOMBIA

Goud! Olie! Kolen! Kogels!

Yosé Hübne-Sparborth

In Colombia is het voor een multinational niet moeilijk om legaal te exploiteren. Op dit moment prijkt Colombia op de eerste plaats van de lijst van landen waar verdwijningen plaatsvinden, voornamelijk gepraktiseerd door kringen rond de regering. Maar, als bijzondere vriend van de VS en elke paar jaar verkiezingen, wordt Colombia onder de democratieën geteld. De Indianen deden al aan mijnbouw vóór de inval van Columbus cum suis. Het land was altijd al rijk aan mineralen, vruchtbare gronden en prachtige natuur. Maar in onze eeuw voltrekt zich een boom in de mijnbouw.

Sinds de invallen van de Spanjaarden zijn er dan ook altijd gewapende conflicten geweest. De grootste acteurs die nu om de gronden vechten zijn multinationals, drugsmaffia's, grootgrondbezitters met hun paramilitairen, regeringskringen en de FARC. De Colombiaanse grondwet erkent de mijnrechten van de 102 verschillende Indiaanse volken en van de vier miljoen afstammelingen van de slaven. Zij leven in de streken waar zich nu de boom voltrekt. De mijnbouw van deze volken is handarbeid en vindt aan de opklakte plaats: goud, nikkel, koper, zilver. Daarvan worden sieraden gemaakt en daarvan overleven deze volken. Maar Colombia is vooral ook een land dat door drie hoge bergketens wordt doorkruist, met grote valleien hoog in de bergen. Men heeft ontdekt dat die bergketens grote hoeveelheden schatten herbergen, verhoudingsgewijs makkelijk te exploiteren. Goud, zilver, nikkel en koper hoog in de bergen en kolen op zeeniveau. De grootste exploitanten wereldwijd van energiebronnen en andere mijnbouw staan te dringen.

Grondwet zonder betekenis

De huidige regering van president Santos heeft de deur nog verder opengezet dan die van zijn voorganger Uribe, die over het algemeen als uiterst corrupt was gekwalificeerd. Het regeringsargument luidt: "De mijnbouw brengt welvaart voor allen, meer arbeid, minder armoede en meer veiligheid." Om die reden is verzet tegen de mijnbouw illegaal verklaard.

Inmiddels hebben 1800 grote bedrijven en 7000 particuliere bedrijven toestemming om mijnbouw te bedrijven in de rijkste zones. Onder die particulieren figureren de drugsbaronnen die

met de mijnbouw hun geld wisselen. De gevolgen zijn enorm en doen zich aan alle zijden voelen.

Toen ik onlangs in Colombia was (jl. juli) werd Toribio, een dorp in Valle del Cauca, gebombardeerd. Dat is tegen de FARC gericht volgens de regering, maar de bevolking levert de doden en gewonden en zit met vernielde woningen. Vervolgens kwam er een stevige opstand van de Indiaanse bevolking in deze streek Cauca. De ongewapende Indianen sleepten de soldaten weg buiten hun territorium. Omdat ze ongewapend waren, schoten de soldaten niet terug. Dat was een soort wonder.

De Indianen wensen noch de FARC, noch het regeringsleger in hun gebied. Ze hebben er helemaal genoeg van. Maar het regeringsleger is alweer terug, versterkt, want de regering moet dit gebied controleren tegen de FARC, zoals dat heet. Feitelijk is de Valle del Cauca een belangrijke doorgang vanuit de mijnreken naar de grote haven Bonaventura, die de regering onder controle wil hebben om multinationals vertrouwen in te boezemen. Voor de drugsmaffia's is het dé route naar de grote wereld.

Opstand gezichtsverlies president

Deze geslaagde opstand betekende gezichtsverlies voor de president, en hij spoedde zich naar de Indianen om te praten. Alle commentaren ontkennen dat er werkelijk werd gepraat. Hoe zou het ook kunnen. Alle presidenten hebben beloften gedaan die

niet werden gehouden: betere scholen, betere gezondheidszorg, bestrijding van de extreme armoede. Alles blijft zoals het was sinds Columbus en de zijnen dit land ontdekten.

Deze openlijke strijd in juli was uitzonderlijk. Normaal gesproken wordt er van andere scenario's gebruik gemaakt. Een groep para-militairen overvalt een gebied en zet de bevolking onder druk om ruimte te maken voor een multinational. Of verdrijft de bevolking, die naar de grote steden vlucht en zich voegt bij het grote leger ontheemden, dat Colombia telt: ruim 30 procent van de bevolking. Vervolgens verschijnt een multinational die legale toestemming heeft voor exploitatie van het gebied. De grondwet heeft geen betekenis, "de strijd tegen de FARC en de

zorg voor meer welvaart" zijn het motto waarmee alles wordt gelegitimeerd.

Colombia is het land met de grootste uitersten tussen arm en rijk in heel Latijns-Amerika. Formeel behoort het dan ook tot de rijkere landen. De rijken zijn rijker dan elders, de armen zijn armer dan elders, en hun aantal groeit razendsnel sinds de boom. ---Want de uitgebreide oppervlakte mijnbouw zoals eeuwenlang bedreven door Indianen en ex-slaven, wordt verdrongen door de industriële mijnbouw. Duizenden families raken hun bron van inkomsten kwijt en ook zij trekken deels naar de steden om het leger van ontheemden te versterken.

---Want de industriële mijnbouw vernietigt prachtige landschappen en daarmee inkomsten uit

binnenlands toerisme waarvan veel Indiaanse en Afro families leefden. Voor de hoge mijnbouw worden rotsen met dynamiet gespleten. De exploitatie van kolen gebeurt via de hydrocarbon techniek en veroorzaakt in grote gebieden ernstige vervuiling van het water.

---Want de multinationals worden binnengehaald en komen graag, slechts 20 procent van de winsten blijven in het land, in de vorm van belasting. Er gaan stemmen op voor een eco-belasting, omdat het landschap zeer wordt aangetast. De regering geeft niet thuis.

Geweldloos verzet

De regering heeft de FARC nodig. Immers, zonder deze zou ze geen militaire controle over dit gebied (de hele westelijke helft van Colombia) kunnen handhaven zonder een dictatuur te heten. De weerstand is sterk, in verschillende vormen. Er zijn demonstraties, land wordt bezet, eenmaal sleepte een plaatselijke bevolking alle industriële bezittingen het gebied uit en dwong de regering tot herziening van de overeenkomst. In La Toma, Cauca, wist de bevolking via een juridisch proces een exploitant van een goudmijn tegen te houden. Er verschijnt uitstekend en gedetailleerd studiemateriaal. Maar het netwerk van corrupte en rijke machten is uitgebreid en internationaal, de belangen dekken die van de industrieën in de VS en Europa.

Alle geweld kan niet verhinderen dat de bevolkingsgroepen zich toenemend organiseren en de weg van de wet bewandelen om hun recht te halen. Dat is bedreigend voor een regering die er graag als democratie bij staat maar corrupt genoeg is om eigen geleerden graag verder te verrijken. De verdwijningen nemen toe, naast de andere vormen van geweld die dit land alweer decennialang teisteren. Intellectuelen die met het volk verbonden zijn zoeken internationale fora om de druk vanuit de internationale samenleving op de Colombiaanse regering te verhogen.

Dat het geweldloze verzet steeds beter georganiseerd raakt, is de hoop voor dit land en de nachtmerrie van zijn regering. Niemand weet hoe het gaat aflopen, De strijd is erg ongelijk en de belangen zijn erg groot. Het zou al een stap zijn als de internationale media konden signaleren dat de FARC niet de enige en ook niet de grootste veroorzaker van geweld is. Wat niets wil afdoen aan de mate van geweld die ze uitoefent.

Het geweldloze verzet werkt door creativiteit: muurschilderingen die verbeelden hoe het ook anders kan, kleurig en indringend, graffiti op het grijze beton van de Muur.

“Men kan ons niet vernietsen”

Riet Bons-Storm

Ieder die met open ogen rondloopt in Israël en de vaak nog zo jonge, maar tot de tanden bewapende Israëlische soldaten ziet, en ook de bezette Palestijnse gebieden bezoekt en praat met de mensen die daar achter de Muur wonen, moet zich wel verbaasd afvragen: hoe kunnen Palestijnen in deze omstandigheden leven? Hoe kunnen ze 's morgens opstaan, de kinderen opvoeden – de kleintjes en de pubers die weinig opleidingsmogelijkheden hebben – steeds heel zuinig zijn met water, voor eten zorgen terwijl veel kostwinners zonder betaald werk zitten, kortom: overleven in zo'n benarde situatie? Hoe kan het dat bij het vluchtelingenkamp Aida prachtige muurschilderingen zijn, culminerend in “We will return”, wanneer het dorp waaruit de bewoners van het kamp jaren geleden verdreven zijn allang vernietigd is of nu bewoond wordt door joodse Israëli's?

De al jaren in Bethlehem in bezet Palestijns gebied wonende Nederlander Toine van Teeffelen geeft in zijn pas verschenen boek *Sumud. Soul of the Palestinian People. Reflections and Experiences* een antwoord: *soemoed* geeft Palestijnen de kracht om vol te houden.

Wat kunnen wij Nederlanders in ons relatief zo vrije en welvarende land met dit boek? Het belang ervan is dat wie het leest een schat aan informatie krijgt over de situatie van de Palestijnen in Israël; niet in tabellen en cijfers, maar door de verhalen van mensen zelf. Ook laat het boek zien dat bezig zijn voor vrede een gedeelde leidende waarde nodig heeft, dat wil zeggen een met inspirerende betekenissen beladen begrip dat blijvend kan inspireren om ondanks alle frustraties de hoop op een situatie van gerechtigheid en vrede levend te houden. Ten derde zegt dit boek ons iets over de vorm en de kracht van geweldloos verzet en het kan de voor velen vanzelfsprekende associatie ‘Palestijnen’ met ‘geweld’ doorbreken.

Geleefd verzet

Het begrip *soemoed* heeft zoveel facetten dat er in het boek talloze omschrijvingen van te vinden zijn die de rijkdom van betekenissen weergeven, maar vooral veel verhalen die weergeven wat *soemoed* voor mensen in de praktijk van hun leven betekent. De kern van het boek is dat *soemoed* Palestijnen – tweederangs burgers in Israël, ingeperkt in alle opzichten in de bezette Palestijnse gebieden, ontheemd in vluchtelingenkampen – inspi-

reert tot het dagelijks geleefde verzet tegen het bestaan waartoe de staat Israël hen vanuit een politiek-religieus ideaal dwingt. In het dagelijks bestaan vol frustraties geeft *soemoed* de kracht die het verlangen naar gerechtigheid en naar vreugde en schoonheid levend houdt. Levend naast de lelijkheid van het grijze beton van de Muur, houdt *soemoed* het geloof gaande dat alle mensen mooi zijn omdat zij Gods kinderen zijn – of die God nu past in de christelijke traditie, de islam of het joodse geloof.

Het *Arabic Educational Institute* (AEI) in Bethlehem – waar Toine van Teeffelen werkt, – is één van de plaatsen die leven van *soemoed*. Er is een Vrouwen-groep, waarin vrouwen geïnspireerd en toegerust worden om het dagelijks leven in haar gezin gaande te houden ondanks de grote moeilijkheden die de bezetting veroorzaakt. Een van de belangrijke dingen die de vrouwen van de Vrouwengroep van het AEI samen doen is zingen in een koor. Gekleed in de traditionele Palestijnse dracht, zwarte lange jurken met prachtig borduurwerk met veel rood, zingen ze Palestijnse liederen, hun cultureel erfgoed levend houdend. Ze maken samen muziek, bieden een hartverwarmend en vaak vrolijk schouwspel. Volgens hun eigen zeggen brengen ze daarmee schoonheid in hun dagelijks leven dat in heel veel opzichten zo lelijk is.

Eigen plek

Soemoed is een arabisch woord dat letterlijk ‘standvastigheid’ betekent, maar in de concrete situatie van de Palestijnen in Israël, in de bezette Palestijnse gebieden en de vluchtelingenkampen zijn aan deze basisbetekenis meer betekenissen ontsprongen. Ten eerste is er de letterlijke standvastigheid: niet toegeven aan de verleiding om weg te trekken, maar te blijven wonen in het land waar hun familie geslachtenlang woonde. Misschien niet in dat dorp van hun grootouders en ouders, dat is misschien verwoest in 1948 of nu bewoond door joodse Israëli's, maar toch in het land, misschien als *internal refugees*, met de hoop eens weer in vrijheid in het land te wonen. Deze standvastigheid is niet zomaar koppigheid, maar een overtuiging geworteld in het diepe besef dat ‘Palestina’ ook hun land is, met een eigen cultuur, waaraan zij hun identiteit ontleen. Het is voor ons als uiterst mobiele en mondiaal voelende westerlingen misschien moeilijk om die diepe verbondenheid met het land van herkomst, de heuvels en dalen, “de tijd en de stenen”, om met Sumaya Farhar-Naser te spreken, in te voelen.

Maar het is een psychologisch

gegeven dat een mens zonder een eigen plaats om te leven een belangrijke grond onder haar/zijn identiteit verliest. Elke mens heeft een plek op de wereld nodig waar zij of hij haar/zijn verblijven niet hoeft te rechtvaardigen: een eigen plek. Statenloos zijn maakt iemand overal vreemdeling. De inwoners van de vluchtelingenkampen zijn statenloos. Het is tekenend dat de benarde situatie van een vreemdeling ook in het Oude Testament wordt erkend. God geeft in de Torah rechten aan de vreemdeling; die mag in het bijbelse Israël een eigen plaats hebben.

Niet vernietsen

Maar *soemoed* betekent meer dan ‘blijven wonen in het land’. Het is ook: je rug recht houden en je niet laten ‘vernietsen’ door je je eigen plek, je identiteit en je waardigheid te laten ontnemen. *Soemoed* geeft mensen moed om het eigen culturele erfgoed levend te houden en door te geven: liederen, klederdracht, het kleurige borduurwerk, de dansen. Tegen de vernietsing in – *psychological erasure* noemt Toine van Teeffelen het – is *soemoed* de kracht om zichzelf bewust te worden van de unieke eigenheid en waardigheid die ieder mens heeft, en de gemeenschappelijke waardigheid van de Palestijnen als volk in een land.

Soemoed wordt geleefd en vooral levend gehouden door het vertellen van verhalen. Wie een verhaal vertelt zegt in dat verhaal eigenlijk:

“Luister, ik geef je mijn kijk op wat wij meemaken: verdriet, vernedering, lelijkheid, apartheid, etnische zuivering, zoals die zich in mijn leven voordoen. En luister: zó ga ik er mee om. Men kan ons niet vernietsen. Onze uiterlijke vrijheid is ons afgenomen, maar onze *soemoed*, onze innerlijke kracht en hoop op vrijheid kan niemand ons afnemen. Laten we dus samen doorgaan, zonder geweld.”

Soemoed heeft altijd te maken met respect voor de menselijke waardigheid, ook die van ‘de vijand’. Het geweldloze verzet werkt door creativiteit: muurschilderingen die verbeelden hoe

het ook anders kan, kleurig en indringend, graffiti op het grijze beton van de Muur, geestig dikwijls, altijd aansprekend omdat zij meerdere betekenissen oproepen, toneelstukken en concerten die plaatsvinden tegen het decor van de Muur. Het is duidelijk dat *soemoed* niets te maken heeft met slachtofferschap, maar met inspiratie tot hoop, met het verlangen naar een situatie die haaks staat op de situatie van inperking van bewegingsvrijheid, de Muur en de checkpoints. *Soemoed* is dan ook een middel om de jonge generatie, die opgroeit onder de dreigende vernietsing moed te geven om te overleven met waardigheid en vindingrijkheid. Jongeren worden er bijvoorbeeld toe aangezet om dagboeken te schrijven: middel van bewustwording

van zowel de ernst van hun situatie als van zicht op mogelijkheden om zelf en samen met anderen te overleven en verlangen en hoop levend te houden.

Dit boek van Toine van Teeffelen kan ons inspireren om solidair te zijn met geweldloze acties van allen die vernietigt dreigen te worden door het ongebreidelde verlangen naar macht over anderen, dat wij in en om ons heen zien.

Toine van Teeffelen: *Sumud. Soul of the Palestinian People* is te bestellen via info@fofyb.org. Prijs € 8,- exclusief verzendkosten. Betaling via ING Bank: 4192741, t.n.v. Stichting ‘Friends of Young Bethlehem’ te Gouda. Aan een vertaling in het Nederlands

Soen standvastigheid, zelfb

Toine van Teeffelen

Het netwerk

Mijn zoon Tamer en ik spelen 's avonds badminton voor ons huis in het Palestijnse Betlehem. De shuttle gaat hoog en raakt een elektriciteitsdraad. Die draad, ontdek ik, brengt licht van de straat naar een lamp die het Mariabeeldje in onze tuin verlicht. Na een tijd verbrandt met hevig gesis een draad. Plotseeling gaat alle straatverlichting uit in een straal van een kleine vierkante kilometer rond ons huis. Ploef, zomaar uit, voor twee dagen zelfs. Breekbaar, dat netwerk.

We leven in één van de drie rijkste landen ter wereld. Maar ondanks dat zijn er grote verschillen tussen arm en rijk en zijn er gewoon armen in Nederland. Door steeds op de rijkdom van het land te wijzen ontken je hun bestaan.

‘Licht van Bethlehem’ in Twente

Jan Schaake *het Huis van Verhalen gezet, een centraal begrip in het Palestijns geweldloos verzet tegen de Israëlische bezetting, dat zoveel als “volharding, standvastigheid” betekent.*

Al enige tijd onderhoudt de Oecumenische Vrouwengroep Twente-Bethlehem contacten tussen vrouwen in Twente en Bethlehem. Door over en weer bij elkaar op bezoek te gaan en van elkaars ervaringen te leren. Toen naar aanleiding van de Vuurwerkkramp in Enschede vanuit de Enschedese kerken midden in de getroffen wijk een Huis van Verhalen werd opgericht, werd dat idee vrij snel overgenomen door het Arab Educational Institute in Bethlehem. Een vrijplaats waar mensen op verhaal kunnen komen en een luisterend oor vinden voor hun verhaal. In Bethlehem werd het woord soemoed voor de naam van

Begin dit jaar was Rania Murrah van het Arab Educational Institute en het Soemoed Huis van Verhalen in Bethlehem naar Enschede overgekomen om nader in te gaan op dit begrip soemoed. En in het kader van de wederkerigheid, het van elkaar willen leren, had de Oecumenische Vrouwengroep Twente-Bethlehem de Hengelse diakonaal predikant Hans Wachtmeester gevraagd om wat nader in te gaan op het belang van soemoed voor de de strijd die de kerken hier in Nederland leveren tegen het systematisch

ontzeggen van een bestaansrecht aan mensen in onze samenleving. Misschien, zo stelde de organisatie, dat een eigentijds “Licht van Bethlehem” ons misschien de volharding kan schenken die we ook hier nodig hebben voor ons werk voor vrede en gerechtigheid in onze eigen samenleving.

Geweldloosheid

Rania Murrah stelde dat het begrip soemoed een tamelijk breed spectrum van betekenissen heeft dat aan de ene kant “standvastigheid” en in het andere uiterste “berusting” kan betekenen. In de Palestijnse context betekent het dat het lichaam gebroken, de vrijheid ingeperkt, maar de geest niet vernietigd kan worden en de relatie tot het land ook niet. Rond 1980 gaf de Palestijnse advocaat Raja Shehadeh het woord een diepere betekenis door het in verbinding te brengen met geweldloosheid. Soemoed betekent dus geweldloos verzet tegen de bezetter. Het houdt ook de waardigheid in om op die manier vorm en inhoud te geven aan de Palestijnse cultuur en samenleving. Op basis van deze waarden wordt gewerkt aan de opvoeding van de kinderen en de emancipatie van vrouw. Het is dus een uitgangspunt maar ook een uitdaging voor het dagelijks leven en voor de traditionele omgang met elkaar. Samen met de christelijke of islamitische religie geven deze waarden de kracht om te communiceren met de bezetter. Het is een vorm van vredesopbouw van binnenuit. Hoop.

Het proces waarmee het Arab Educational Institute en het Soemoed Huis van Verhalen het begrip soemoed proberen te onderwijzen bestaat uit de vier stappen: Lezen - Reflecteren - Communiceren - Doen. Bij het lezen staat het delen van elkaars religieuze teksten centraal. Op die manier wordt geprobeerd te voorkomen dat Palestijnse christenen en moslims tegen elkaar uitgespeeld worden. Daarna volgt de reflectie. Veelal in stilte om jezelf van binnenuit te kunnen horen. Daarna communicatie: luisteren en spreken met respect voor de ander. Proberen elkaar daadwerkelijk te begrijpen.

En ten slotte het handelen: de daad bij het woord voegen.

Voedselbanken in Twente

Hans Wachtmeester meent dat de situaties in Twente en Bethlehem onvergelijkbaar zijn. Standvastigheid is hier van een heel andere orde dan in het verhaal van de Palestijnen. Maar er zijn in zijn ogen wel een paar herkenningpunten, onder andere het belang om als christenen en moslims met elkaar verbonden te blijven. In Nederland lijken we juist steeds verder uit elkaar gedreven te worden.

Dat geldt ook voor rijk en arm. Volgens premier Rutte leven we in één van de drie rijkste landen ter wereld. Maar ondanks dat zijn er grote verschillen tussen arm en rijk en zijn er gewoon armen in Nederland. Door steeds op de rijkdom van het land te wijzen ontken je hun bestaan. In Twente zijn voedselbanken in Hengelo, Enschede, Almelo en Oldenzaal. Die bleken domweg nodig te zijn. In de eerste plaats omdat er zoveel voedsel verspild wordt. Voedselbanken bestaan bij de gratie van de verspilling. Maar ook omdat er vraag naar is. Zo ontmoette hij een keer een alleenstaande moeder die zelf maanden lang geen warme maaltijd had gehad omdat ze alles aan haar kinderen gaf. Dat soort mensen weten van knokken en van standvastigheid. Ze doen alles voor hun kinderen. Over het algemeen komen deze knokkers er ook weer uit.

In het hele land zijn 130 voedselbanken met 25.000 cliënten. Die cliënten zijn veelal één-oudergezinnen, dus ga maar uit van 75.000 mensen die afhankelijk van een voedselbank zijn. In Enschede gaat het om 450 mensen, in Hengelo om 300. Dat zijn mensen die onder het bijstandsniveau zitten. De regering ontkent dit probleem en ook het bestaan van deze mensen. Ze wijst er dan vaak op dat het elders nog veel erger is. Dat is ook zo. Wachtmeester sprak laatst een priester uit Ghana die jaloers was op de voedselbanken. Zo iets kreeg hij in Ghana niet voor elkaar. Maar je kunt de situatie in Nederland niet vergelijken met andere landen. Mensen passen niet altijd in

de regeltjes die we voor hen bedacht hebben en vallen tussen de wal en het schip.

Loonwaarde

Daar kun je op verschillende manieren mee omgaan: helpen of “eigen schuld”. Ambtenaren en politici vragen aan de kerken om hen te helpen de schuldenproblematiek te helpen oplossen. In Hengelo gaat het om 5.000 mensen die zich niet kunnen redden. De mens gaat schuil achter de economie. Er wordt niet gekeken wie je bent, maar naar je loonwaarde. De regering roept mensen op om in zichzelf te investeren, maar geeft ze daartoe de kans niet. Mensen met een hoge loonwaarde moeten zichzelf maar redden. Mensen met een heel lage loonwaarde worden als reddeeloos afgeschreven. Alleen de groep daartussenin wordt door de overheid geholpen. Maar wie bekommert zich dan om de afgeschreven, onderste groep. Die worden overgeleverd aan maatschappelijke organisaties. Aan vrijwilligers.

Wachtmeester is altijd weer verbaasd hoe mensen dit blijven volhouden. Het zit echter niet alleen in het doen, het uitdelen van voedsel. Je moet meer doen, want op een bepaald moment stompt het helpen af. Zowel bij de mensen die hulp ontvangen als bij de mensen die hulp geven.

We moeten kijken naar de innerlijke kracht om te helpen of geholpen te willen worden. Naar elkaar luisteren. Er is veel onmin met elkaar en sommige politici spelen dat uit. De “ander” is het probleem en die moet dat maar oplossen. Er is sprake van verharding. Volharding lijkt vooral een zaak van de hulpverleners. Maar hoe houden die het vol? Alleen maar plichtbesef is onvoldoende. Afgestompt raken is ook armoede. Je moet het goed houden met elkaar. Hoe houd je hoop en hoe kom je machteloosheid te boven? Hoe bied je weerstand aan die maatschappelijke verharding? Dat zijn vragen die meer aandacht zouden moeten krijgen in de hulpverlening en het vrijwilligerswerk.

moed bewustzijn, volharding

In het noorden van Betlehem heeft de Muur het netwerk van een wijk rond het Graf van Rachel vernietigd. Toen het gevaarte een jaar of acht geleden werd gebouwd, waren de mensen wanhopig. Het Soemoed Verhalenhuis in de buurt werd een gemeenschapsinitiatief dat probeerde vrede van onderop te creëren door het weven van nieuwe draden tussen vrouwen uit die buurt en daarbuiten. Rania is op het moment coordinatrice van het Huis waarin vier groepen samenkomen. Alle vrouwen en hun families worstelen met ernstige beperkingen in hun bewegingsvrijheid en

ontwikkelingsmogelijkheden als gevolg van de bouw van Muur, nederzettingen, checkpoints en landonteigeningen. Het vredesbegrip dat ze gebruiken, soemoed, betekent letterlijk standvastigheid en je niet laten kisten, maar de vrouwen geven het ook een andere betekenis: die van een lichte, beweeglijke, verbindende energie. Hun laatste initiatief is een Muurmuseum. De Muur – 8 à 9 meter hoog en opgetrokken uit de energie van een Caterpillar – dient als ondergrond voor tientallen hoge metaalachtige platen met persoonlijke verhalen van Palestijnse vrou-

wen. Het zijn korte Engelstalige verhalen van creativiteit, hulpvaardigheid, plichtsgevoel, solidariteit, uitdaging, verzet. Verhalen van menselijke energie en hoop. Bij het aanmaken van de platen benadrukte Rania dat de verhalen aan een kant moesten worden geflankeerd door een traditionele Palestijnse borduurdraad. Binnen de Palestijnse cultuur neemt het kleurrijke borduurwerk een belangrijke plaats in. Soms kan je in het borduurwerk de golven van de nu bijna onbereikbare zee zien. De draad moet niet om het verhaal heengaan, zegt Rania, want dan zou

het worden opgesloten, zoals de mensen hier gevangen zitten. De draad moet juist nieuwe verbindingen aangaan. Mensen zijn breekbaar maar toch sterk is de boodschap van die verhalen. De kracht zit hem in de verbindingen die Rania voor ogen heeft: de verhalen inspireren, laten zich fotograferen, worden doorverteld. Vrede is breekbaar maar sterk, wanneer alle draden bij elkaar komen en wanneer ze gevoed worden door menselijke energie. De Muur lijkt sterk, maar is in zijn doodsheid uiteindelijk zelf breekbaar.

Toine van Teeffelen

Jan Schaake

Toen de Beraadgroep Interreligieuze Ontmoeting van de Raad van Kerken in Nederland zeven weken voor de start van de Internationale Oecumenische Vredesconvocatie in Kingston (Jamaica) een brochure uitbracht over religies en geweld, stuurde het bestuur van Kerk en Vrede een brief aan de Raad waarin het zijn bezwaren tegen deze publicatie kenbaar maakte. Niet alleen was het moment wat ongelukkig (vlak vóór de Vredesconvocatie van de Wereldraad van Kerken zonder daar ook maar met een enkel woord naar te verwijzen), ook inhoudelijk ging de brochure voorbij aan de tradities van geweldloosheid die in elke religie aanwezig zijn naast de tradities die de inzet van (oorlogs)geweld met de nodige mitsen en maren rechtvaardigen.

Ook stelde het bestuur van *Kerk en Vrede* dat de keuze van de Beraadgroep om juist het thema 'geweld' te kiezen voor een brochure waarin naar voren zou komen dat er in het denken over maatschappelijke thema's tussen de verschillende religies meer overeenkomsten dan verschillen zijn, de maatschappelijke tendens waarin religies vooral met geweld worden geassocieerd nog eens zou versterken. Overigens vond niet iedereen, die bij deze brief betrokken was, dat laatste een sterk argument tegen de publicatie. Die maatschappelijke tendens is er en daar zal een publicatie vanuit de kerken weinig aan toe of af doen. Bovendien hadden we als *Kerk en Vrede* zelf in 2003, in samenwerking met de Raad van Kerken, het boekwerkje *In eigen boezem* uitgebracht over de bronnen van geweld in de christelijke traditie. Het aanbod van *Kerk en Vrede* was om in samenwerking met de Raad van Kerken een aanvullende brochure uit te brengen over de geweldloze tradities in de verschillende wereldreligies. Toen de doopsgezinde hoogleraar vrede-theologie Fernando Enns duidelijk maakte dat hij in het voorjaar van 2012 aan de Vrije Universiteit de collegereeks *The Spirit of Nonviolent Peacebuilding in the Theologies of World Religions* zou organiseren, werden de handen al snel ineen geslagen. De vijf colleges over geweldloosheid in het hindoeïsme, jodendom, christendom, boeddhisme en islam zouden elk apart of samen als hoofdstuk in de brochure opgenomen kunnen worden en aldooende aan een breder lezerspubliek beschikbaar worden gesteld.

Verskillende insteken

Maar de praktijk is minder eenduidig. De vijf colleges hebben onderling volstrekt verschillende insteken op de thematiek waardoor de inhoud onderling niet

De eigen traditie van geweldloosheid wordt binnen de verschillende religies in belangrijke mate mede gevormd door maatschappelijke ontwikkelingen waarmee ze geconfronteerd werden.

Geweldloosheid in de wereldreligies

echt vergelijkbaar zijn. En daar komt bij dat de keuzes van de inleiders voor die verschillende insteken op z'n minst evenveel zeggen als de eigenlijke inhoud van de colleges. Zij weerspiegelen namelijk het maatschappelijk debat waarin over hun specifieke religie en geweld wordt gesproken en zoeken daar een antwoord op te formuleren. Ze drukken ook uit welke positie de betreffende religie in de Nederlandse (of westerse) samenleving heeft. Door die maatschappelijke inbedding zijn de verschillende college teksten nog veel bruikbaar voor groepen die zich met interreligieuze dialoog bezighouden, dan vijf vergelijkende studies van geweldloosheid in de vijf wereldreligies. Ook die eigen traditie van geweldloosheid wordt binnen de verschillende religies in belang-

gelijke reactie op het gewelddadige nationalisme waaraan het gepaard ging en op de orthopraxis van Gandhi die, juist omdat deze voorbeelden van Jezus aanhaalde, al snel als christelijk gekarakteriseerd werd. In zijn eigen college over het christendom erkent Fernando Enns ook, dat de kerken nog maar vrij recent hebben (her)ontdekt dat geweldloosheid binnen het christendom een kernbegrip is.

Het kritische, overwegend christelijke gehoor in de collegezaal waagt dat overigens ter discussie te stellen. Hoe geweldloos was die eerste christengemeenschap eigenlijk? Is het toch niet een reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van het christendom? Veel aandacht gaat in dit college naar de uitkomsten van de Inter-

te maken hebben, terwijl een buitenstaander juist dat geweld erin hoort doorklinken. Maar ook de verandering van omgeving kan plotseling een heel andere invulling aan begrippen geven. In islamitische landen spreken de spijswetten vanzelf, maar in Nederland moet je je kinderen uitleggen waarom ze als moslim geen varkensvlees mogen eten. Soms krijgen ze dat gewoon op (hun openbare of christelijke) school te horen: varkensvlees is onrein. Maar zodra je dat vlees onrein noemt, krijgen de mensen die dat wel eten ook iets onreins over zich. Geweldloze religieuze communicatie begint dus al met een bewustwording van de effecten van gewoon religieus taalgebruik. Vermijd het woord 'onrein' als je uitlegt waarom moslims geen varkensvlees eten.

standigheden van de shoah heen kunt. Als tijdens de discussie de eerste vragensteller al meteen, zonder enig aanknopingspunt bij de inleiding, over Israël-Palestina begint, is daarmee een tweede extreme geweldsomstandigheid gegeven die, volgens Reedijk, altijd meteen de kop opsteekt in de interreligieuze dialoog met het jodendom, ook al vermijd je als inleider het onderwerp.

Eenzijdige interpretatie

André van der Braak meent dat hij het met zijn college over geweldloosheid in het boeddhisme waarschijnlijk het gemakkelijkste verhaal van alle inleiders kan houden. Boeddhisme wordt immers vrij algemeen met geweldloosheid geassocieerd. Maar dit is volgens Van der Braak een tamelijk eenzijdige interpretatie. Ook boeddhisten kennen hun heilige oorlogen. In het verleden was dit kenmerkend voor het boeddhisme in Birma; tijdens de Tweede Wereldoorlog ondersteunden de meeste Japanse zen-meesters de oorlogvoering. Veel westerse aanhangers van het boeddhisme zijn volgens Van der Braak tamelijk selectief wat ze wel of niet overnemen. Het idee dat het boeddhisme geen religie is maar een levensbeschouwing is vooral een westerse interpretatie van het boeddhisme. Maar in feite proberen westerlingen in het boeddhisme iets van de mystiek terug te vinden die in het hedendaagse christendom verloren is gegaan, terwijl juist in Oost-Azië een vernieuwingsbeweging binnen het boeddhisme is ontstaan, voor een belangrijk deel in het voetspoor van Thich Nhat Hanh, die het boeddhisme op de samenleving probeert te betrekken (*Engaged or Critical Buddhism*) en dus juist elementen van de westerse-christelijke moderniteit in het boeddhisme probeert te integreren terwijl het tegelijkertijd terugkeert naar oorspronkelijke vormen van het boeddhisme dat ook "maatschappelijker was dan veel huidige vormen".

De conclusie van Enns is dat veel interreligieuze contacten en dialoog juist ook te maken hebben met het (willen) herontdekken en herwaarderen van bepaalde onderdelen van de eigen traditie en Ajouaou benadrukte in zijn college dat geweldloosheid vooral gevonden kan worden bij de grensgangers binnen hun religie, die vervolgens niet zelden door de fundamentalisten binnen hun religie werden vermoord. Jezus en Gandhi zijn daarvan de bekendste voorbeelden.

rijke mate mede gevormd door maatschappelijke ontwikkelingen waarmee ze geconfronteerd werden. Zo stelde *Vincent van Bijlert* inzake het hindoeïsme dat dit, in westerse ogen tamelijk amorfe, vooral sociaal-rituele systeem, in de confrontatie met het Brits protestantisme werd getransformeerd in een voor westerlingen herkenbare religie rond een heilig boek (met name de *Bhagavad Gita*). Dit naar westerse beeld gevormde hindoeïsme bleek echter zeer onverwacht een inspiratiebron te zijn voor een gewelddadig, anti-westerse nationalistisch zelfvertrouwen aan het begin van de twintigste eeuw. Gandhi's geweldloosheid was volgens Van Bijlert vooral een reactie hierop, gebaseerd op een orthopraxis in plaats van een orthodoxie en de verhalen over oorlog en geweld in de *Bhagavad Gita* las Gandhi vooral allegorisch.

Volgens Van Bijlert zou de herontdekking van geweldloosheid binnen de christelijke traditie ook wel eens meer te maken kunnen hebben met een der-

nationale Oecumenische Vredesconvocatie in Kingston waar de wereldkerken concrete stappen hebben gezet in de richting van vrede door geweldloosheid. Zelfkritiek en aandacht voor nieuwe ontwikkelingen binnen een religie passen bij een religie die dominant is in de samenleving waar de betreffende discussie plaatsvindt.

Interreligieuze communicatie

Dat geldt in ieder geval niet voor de islam, die in de westerse samenleving onder vuur ligt, juist ook waar het het thema geweld en geweldloosheid betreft. De docent, *Mohamed Ajouaou*, sneed dan ook nauwelijks het thema geweld en geweldloosheid aan en stelde juist de religieuze en interreligieuze communicatie aan de orde. Bepaalde begrippen die voor gelovigen een heel specifieke betekenis hebben, kunnen in het debat met anderen een heel andere betekenis krijgen. Voor gelovigen kan een gewelddadige passage vooral een allegorische interpretatie hebben en nauwelijks meer iets met geweld

Terwijl Ajouaou bovendien benadrukte dat je het woord *jihad* ook heel goed zou kunnen gebruiken voor de geweldloze opstanden die het afgelopen jaar in diverse islamitische landen hebben plaatsgevonden, waardoor *jihad* niet langer aan geweld gekoppeld wordt, vermeld *Rachel Reedijk* in haar college over geweldloosheid in het jodendom juist elke verwijzing naar de actualiteit. Zij legde de meeste nadruk op de wordingsgeschiedenis van de verschillende religies en stelde: "Het is een kwestie van interreligieuze integriteit om rekening te houden met de omstandigheden waaronder de heilige boeken zijn geschreven" om later te verzuchten "veel interreligieuze dialogen hebben altijd nog een sterk polemisch karakter". Over de omstandigheden waaronder de heilige boeken zijn geschreven deelt ze nog mee: "die hele gewelddadige en conflictueuze voorgeschiedenis moet je benoemen, anders kom je geen stap verder." Tijdens haar verhaal wordt wel duidelijk dat je in de tegenwoordige dialoog met het jodendom niet om extreme geweldsom-

We hebben de neiging de werkelijkheid op te delen in een sacraal en een profaan deel. Dan krijg je de wereld zonder Christus of Christus zonder de wereld. Er is maar één werkelijkheid.

Dietrich Bonhoeffer en zijn ethiek

Harry Zeldenrust

Toen Hitler in 1933 in Duitsland aan de macht kwam was Dietrich Bonhoeffer de eerste die zijn stem verhoef tegen de geest van het nieuwe bewind. Hij sprak voor de radio over de verleiding van de jeugd, de Verführung, duidelijk spelend met het woord Führer. Bonhoeffer was ook één van de laatsten die onder het regime werd vermoord, in april 1945. Hij was één van de leiders van de Bekenkende Kirche, maar vond dat de kerk meer moest doen dan alleen maar zichzelf blijven en toekijken. Dat was de reden dat hij begin jaren veertig samenwerkte met militairen en anderen die plannen beraamden om Hitler uit de weg te ruimen. Hij werkte voor de Abwehr en kon zo contact onderhouden met het buitenland en meewerken aan een vluchtweg voor de joden.

In 1936 verscheen zijn boek *Navolging*. Het tekent de periode van geestelijk verzet tegen het geweld. In de periode van 1940 tot zijn gevangenneming in 1943 werkte hij aan een ethiek, na de oorlog onafgemaakt uitgegeven en na zeventig jaar voor het eerst in het Nederlands vertaald: *Aanzetten voor een ethiek*. Ook dat boek is een verantwoording: hoe het goede te doen als het kwaad oppermachtig is. In *Verzet en Overgave*, waarin zijn aantekeningen in de gevangenis staan, geeft hij rekenschap van zijn daden en zijn geloof. Deze drie boeken tekenen een periode van twaalf jaren, ze zijn razend actueel. Bonhoeffer is zich scherp bewust van de veranderingen in zijn leven. We waren getuigen van slechte daden, we zijn door de wol geverfd, we zullen nooit meer dezelfde zijn. De ethiek is nu in vertaling verschenen. *Gerard den Hertog*, hoogleraar in Apeldoorn, en *Wilken Veen*, predikant voor leerhuiswerk in Amsterdam, hebben zich eraan gewaagd. Het is meer dan

vertaling, het is ook ordening en inleiding. Ze hebben Bonhoeffer recht gedaan, maar ik denk ook, dat een wezenlijke bijdrage is geleverd aan etnische bezinning. Want de strijd die Bonhoeffer uitvocht, de vragen waarvoor hij stond, ze zijn er nu nog.

Goddelijke politie

De centrale begrippen van de ethiek zijn verantwoordelijkheid en liefde. Goed handelen is in verantwoordelijkheid voor God staan. We beschikken niet over een absolute maatstaf van wat op zichzelf goed is. Het is dwaasheid te denken dat bij iedere beslissing een duidelijke keuze mogelijk is. Bonhoeffer heeft het spottend over een goddelijke politie die bij iedere beslissing zou staan met een bordje 'verboden' of 'toegestaan'. Zo duidelijk is het niet. De vraag naar het goede wordt gesteld midden in het historische bestaan.

Er doen zich concrete problemen voor zoals die in het Avondland niet eerder zijn voorgekomen, zegt Bonhoeffer. Er zijn weer booswichten en heiligen en wel in alle openheid. Het gaat niet om de afzonderlijke daden, maar het slecht-zijn zelf is tot norm verheven. Hij typeert de tijd als een verachten én vergoddelijken van de mens. Waar de mens vergoddelijkt wordt, daar vindt ook de mensverachting plaats. Wat doet de mensverachter? Voor hem geldt populariteit als teken van de hoogste mensenliefde. Hij presenteert zich voor de massa als één van hen, hij roemt zichzelf met walgelijke ijdelheid en veracht het recht van de enkeling. Duidelijker kan het niet gezegd worden. Wat de mensverachter aanricht blijkt uit de volgende zin: Hij houdt de mensen voor dom en ze worden dom, hij houdt ze voor zwak en ze worden zwak, hij houdt ze voor misdadig en ze worden misdadig.

Aan de orde komt ook de fascinatie voor ras, bloed en bodem. Daarbij is de menselijke integriteit in het geding. Bonhoeffer constateert, dat het individuele

leven wordt opgeofferd aan het collectief. Waar dat gebeurt en het recht van het individu niet wordt erkend, daar is de dictatuur. De geschiedenis van het Avondland is nauw verbonden met de geschiedenis van Israël. Een sprekende zin is: de jood houdt de Christusvraag open. Het joodse vraagstuk is voor hem een geloofskwestie. Het gaat om de inzet voor de zwakken en de weerlozen.

Het afgrondelijke niets

Bonhoeffer noemt ook de Grieks-Romeinse oudheid, waardoor onze cultuur mede gestempeld is. Ook daarin kunnen we ons geen breuk veroorloven. Oorlogen zijn er altijd geweest. Maar in het Avondland waren het tot nu toe geen vernietigingsoorlogen. Bij alle afschuwelijke daden was er toch een samenhang, er was een geloof in een gemeenschappelijke erfenis. Als dat wordt losgelaten, en dat zag Bonhoeffer gebeuren, dan staat men voor het afgrondelijke niets. Al het bestaande wordt met vernietiging bedreigd. Het Avondland staat op het punt zijn historische erfenis af te wijzen.

We zien dat de goede zich terugtrekt. Maar er moet gehandeld worden, de situatie verdraagt geen vrijblijvendheid. Nadrukkelijk zegt Bonhoeffer dat het daarbij niet om expliciet christelijke daden gaat. Het gaat om een mens die verantwoordelijkheid durft te nemen. Hij dacht daarbij aan zijn medestanders in het verzet, die niet nadrukkelijk christelijk wilden zijn. In een concrete situatie waarin gehandeld moet worden, handel je niet volgens algemene, altijd geldige principes, maar je staat voor de keuze het goede te doen of niet te doen.

In de ethiek gaat het om de werkelijkheid van God. De kernvraag is: hoe doe ik heel concreet de wil van God? We hebben de neiging de werkelijkheid op te delen in een sacraal en een profaan deel. Dan krijg je de wereld zonder Christus of Christus zonder de

wereld. Er is maar één werkelijkheid. Het gaat erom helemaal te behoren tot Christus en helemaal in de wereld te staan.

Begeerte in de botten

Bonhoeffer wil concreet over schuld spreken. In alle menselijke gedragingen zit een rest van egoïsme, die de liefde verduistert. Het is de begeerte die ons allemaal in de botten zit. En daaruit komen moord en nijd voort. Bij schuld moet je ook de kerk betrekken. Zij is mede schuldig aan het geweld, ook aan zelfvergoddelijking, minachting en uitbuiting. Ze heeft de jeugd in de steek gelaten, overgelaten aan oorlog, aan idolatrie, ze heeft zwiingend toegezien hoe armen werden beroofd. De kerk belijdt schuld, maar daarmee ontslaat ze de individuele mensen niet. Ze roept de mensen binnen de belijdende gemeenschap. Er zijn ook mensen die schuld op zich nemen. Dat is geen heldhaftige zelfopoffering. Maar het is gericht op vergeving en herstel. Het is navolging van Christus.

De keuze tegen het geweld is evident en toch was er de morele noodzaak om mee te doen aan het complot. Bonhoeffer zegt: Er is maar één groter kwaad dan

het geweld, dat is het geweld als norm, als principe. We mogen het abnormale nooit tot norm verheffen. Bonhoeffer stelt radicalisme en compromis tegenover elkaar. Het radicalisme ziet alleen het laatste, het uiteindelijke doel, en ontkent de keuzen. Het compromis houdt te zeer rekening met de dingen zoals ze zijn. Christelijk leven is een zaak noch van radicalisme, noch van compromis. De liefde is gebonden aan de waarheid en kent daarom ook het conflict. De liefde is alereerst de daad van God, waarin de vervreemding wordt overwonnen. God liefhebben betekent aanvaarden dat we aanvaard zijn en van daaruit komen tot sterke gedachten en vrolijke daden. Waarom aandacht voor de ethiek? Het is vanwege de broosheid en kwetsbaarheid van de mens en de wereld. Er zijn tijden waarin het ethische noodgedwongen tot hét thema wordt.

Dietrich Bonhoeffer: *Aanzetten voor een ethiek*. Samengesteld, vertaald en ingeleid door Gerard den Hertog en Wilken Veen. Uitgave Boekencentrum. 336 blz.; prijs € 32.50.

De vreselijkste beelden, zei hij, laten mij niet meer los. Ik slaap er niet meer van, zei hij, zijn hoofd in zijn handen. En de arme dronken Jan, met zijn armen vol dozen vol appels moest zelf maar zien hoe hij de deur uitkwam.

Wij die hier zijn liggen wakker, zien: een stoel op een muur gezet een boomtak waaraan een vlag wappert een jongen met jongenshanden.

Hij die daar is diep in slaap droomt dat hij hier is en iedereen heel, juist wil hij opstaan, de deur open houden voor iemand met dozen vol appels.

Judith Herzberg, *Strijklicht*. Amsterdam: Van Oorschot, 1971.

Politiek bewustzijn

Judith Herzberg is niet bang om de actualiteit in haar gedichten te laten meeklinken. In *Strijklicht*, een vroege bundel, vormen krantenberichten de aanleiding tot enkele gedichten. Je ziet een vrienden-groep voor je, mogelijk zelfs een politieke actiegroep, passend bij het tijdsgewricht van de late jaren zestig en vroege jaren zeventig, toen de verbeelding misschien niet aan de macht was gekomen, maar de gevestigde orde toch aardig door elkaar geschud was. Er werd veel overlegd, gepraat en gediscussieerd, en veel gedronken (en ongetwijfeld ook gerookt en gevrijd). Het gedicht zet geen vraagtekens

bij de oprechtheid en de goede intenties van de anonieme 'hij', al kun je achter het zwaar aangezette 'zijn hoofd in zijn handen' misschien wel een zekere ironie vermoeden.

In de tweede strofe worden krantenfoto's of televisiebeelden van oorlogssituaties opgeroepen, niet op hun gruwelijke hoogtepunt, maar als het ware in de nasleep of een gevechtspauze. Het geweld wordt niet getoond, maar de ontredde-ning wordt sterk gesuggereerd. Dan wordt in de laatste strofe een tegenstelling gemaakt tussen de slapeloze

nachten die wij in onze veiligheid hebben van dat geweld, en de diepe slaap waarin iemand daar gedompeld is, een leeftijdsgenoot, die droomt van vrede.

Een vrede die hem in staat stelt tot attentheid en juist dat kleine gebaar van behulpzaamheid, waar de eerste vriend in zijn bezorgde vrijheid niet aan toe kon komen. Wat is de bezorgdheid om verre conflicten waard, als je pal voor je neus niet ziet wat voor helpende hand je kunt reiken?

Bettine Siertsema

Bettine Siertsema (1955) studeerde Nederlands aan de VU. Zij werkt momenteel aan haar promotieonderzoek over Holocaust-literatuur in bredere zin en Nederlandse poëzie.

Agenda

15 t/m 23 september Vredesweek

Sinds 1967 organiseert IKV Pax Christi elk jaar de *Vredesweek* in de derde week van september, dit jaar van 15 t/m 23 september. Veel burgers staan in die week stil bij het thema 'vrede'.

Een vast onderdeel van de Vredesweek is de *Vredesavond*, kerkelijke vieringen op de zondagen 16 en 23 september. Op 21 september staan we stil bij de *Internationale Dag van de Vrede*. Ook op die datum vindt de *Nacht van de Vrede* plaats, een jaarlijks terugkerend evenement vol muziek, debat en film.

In het Ministerie van Vrede is Jürgen Raymann Minister en Merlijn Twaalfhoven Staatssecretaris. In die hoedanigheid trekken zij tijdens de Vredesweek het land in om verschillende evenementen mee te maken, en de Ambassades van Vrede draaien op volle toeren. Vredesweek 2012 heeft als motto *Powered by Peace* en vraagt aandacht voor conflicten rond het delven van grondstoffen. Inlichtingen: info@ikvpaxchristi.nl en www.ministerievandevrede.nl/activiteiten.

19 september De Vreedzame School

'Huis van Erasmus' organiseert op woensdagavond 19 september van 19:00-22:00 uur een studiebijeenkomst over De Vreedzame School. Louise Langelaan, schrijfster van het leerwerkschrift Erasmus voor de Klas, zal dan ook ingaan op de visie van Erasmus op onderwijs/opvoeding, vrede en tolerantie. Galerie Kralingen, Gashouderstraat, Rotterdam. Toegang gratis. Inlichtingen per telefoon: 010-4049148; per e-mail: r.heijne@huisvanerasmus.nl. Zie verder de website www.huisvanerasmus.nl.

21 september Internationale Dag van de Vrede

Op het 18 Septemberplein (na bij het NS-station) in Eindhoven wordt van 13:00-17:00 uur een manifestatie/infomarkt gehouden in het kader van de Internationale Dag van de Vrede. De bedoeling is er een dag van te maken waarop de Eindhovense bevolking stilstaat bij het begrip 'Vrede'. Info: 040-2444707. Web: www.vredesburo.nl.

22 september Songs of Peace

In samenwerking met de plaatselijke parochie zal in de Vredesweek op 22 september om 19:00 uur in de St. Josephkerk te Zeist een gebedsviering gehouden worden met als thema *Songs of Peace*. Het Emmauskoor o.l.v Louise Jansen zal medewerking verlenen. Adres: Rozenstraat 20, Zeist.

22 september Vrede met de Aarde

Aansluitend bij het landelijke thema 'conflicten om grondstoffen', wordt in Nijmegen het accent vooral gelegd op duurzaamheid en het instandhouden van de aarde om ons heen. Aanbod van laagdrempelige activiteiten tussen 11:00 en 17:00 uur vanuit de vredesambassade aan de Groenestraat 170. Wijkcentrum Titus Brandsma, Tweede Oude Heselaan 386. Info: Piet Muller: 024-3572044. Web: www.rlnijmegen.nl.

22 september Turkije: olie- en gasconflicten

De grootste wereldvoorraden van olie en gas liggen in Centraal-Azië en rond de Perzische Golf. Eén van de grootste afnemers daarvan is de Europese Unie. En nu niet alleen gas maar ook olie steeds meer via pijpleidingen over land

getransporteerd wordt, is Turkije een belangrijk doorvoerland. Hoe werkt die positie door in de Turkse politiek ten aanzien van Europa, het Turkstalige Centraal-Azië en het islamitische Midden-Oosten en alle conflicten die in deze regio spelen? Een presentatie en uitnodiging tot discussie. Inleiding: *Jan Schaake*

29 september Arme Kant 25 jaar

De Arme Kant van Nederland, werkgroep van de Raad van kerken, bestaat op deze dag 25 jaar. Dat wordt gevierd met een symposium 'Rijk & Arm' in de Bergkerk in Amersfoort, Abraham Kuyperlaan 2, van 10:30 tot 16:00 uur. De toegang is gratis, maar aanmelden is nodig, onder meer i.v.m. de catering. Dat kan tot uiterlijk 24 september per telefoon: 073-6121939. Alle verdere inlichtingen: info@armekant-eva.nl

5-7 oktober Gandhi: 'Vrede is de weg'

Van 5 tot 7 oktober is in Vleuten een tentoonstelling te bezoeken, 'Vrede is de weg', opgezet door Vredesmuseum/Gandhifestival. Deze chronologisch opgebouwde tentoonstelling toont de strijd van Mahatma Gandhi (1869-1948) om met geweldloze middelen een

meer rechtvaardige wereld dichterbij te brengen. De nadruk ligt op wie en wat Gandhi hebben geïnspireerd én op de vele actievormen die Gandhi propageerde: altijd gewelddoos, maar dat wil absoluut niet zeggen zonder gevaar. Gandhi's denken en zijn leefwijze zijn nog steeds voorbeeld voor mensen, die zoeken naar een vreedzame oplossing van conflicten. Locatie: Cultuurcampus Vleuterweide, Burchtport 16, Vleuten.

7 okt., 4 nov. & 2 dec. Wake Detentiecentrum Zeist

Elke eerste zondag van de maand om 16.30 uur. Richelleweg 13, Soesterberg. Informatie via: 030-6920592 / 06-38795678 of 030-6975362 / 06-29025008.

27 oktober Landelijke Dag Vrouwen voor Vrede

De organisatie *Vrouwen voor Vrede* organiseert haar landelijke dag met als jaarthema: "Duurzame economie en Vrede". De bijeenkomst vindt plaats in de Johanneskerk te Amersfoort, 10.00-15.00 uur. Toegang gratis. E-mail: vrouwenvoorvrede@antenna.nl. Web: www.vrouwenvoorvrede.nl.

Liederen om vrede (3)

Arie de Bruijn

"Een lied voor Kerk en Vrede en Pax Christi? Ik hoop het. Zoveel is wel duidelijk, dat het niet goed past in het kader van veel wat er aan christelijke acties voor vrede wordt ondernomen. Al was het alleen maar, omdat de in wezen onidealistische vooronderstellingen ervan door de meeste vredesstrijders niet meer worden gedeeld: 'Geef aan de wereld vrede, Heer'...!"

Aldus de dichter Ad den Besten in zijn toelichting in het *Compendium* bij het *Liedboek voor de Kerken* bij gezang 286: "Geef aan de wereld vrede, Heer". Een vredeslied bij uitstek.

"Vrede is in de wereld een veelzinnig woord. Een mens kan vrede

hebben met God, en dat is wel het hoogste wat er voor hem is weggelegd. Die vrede impliceert de vrede van de mens met zichzelf. Maar dat zulk een vrede niet omgaat buiten de vrede met onze medemensen, wordt ons in de bijbel duidelijk genoeg gezegd.

Christenen zijn geroepen, vredestichters te zijn en die opdracht heeft ook politieke consequenties. Welnu, om die vrede in politieke zin – in tegenstelling tot alle vormen van warme of koude oorlog – gaat het mij in dit lied". Aldus nog steeds Ad den Besten in datzelfde *Compendium*.

Het Lutherlied: "Verleih uns Frieden", dat als basis diende voor het verder vrije lied van Ad den Besten, ontstond in een politiek gevoelige periode. Karel V had over Frans I getriomfeerd. En op de rijksdag te Spiers werd het edict van Worms

verscherpt, terwijl tegelijkertijd de Turken hun aanval op Wenen voorbereidden.

Ook Luther heeft dus bepaald wel aan de politieke vrede gedacht, al had hij een andere kijk op de geweldloosheid dan de dichter Den Besten! Het gaat hem steeds om het echte mens-zijn, de humaniteit. Om mensen die zich willen inzetten voor vrede en gerechtigheid. Zo maakte hij een gedicht voor de Vredesweek:

"Hoe zal het hier ooit vrede zijn, zoals wij vrede wensen.

Uw aarde is toch veel te klein Voor mensen als wij mensen".

Het lied "Geef aan de wereld vrede, Heer" is geschreven op de melodie van het door Luther verduitsde "Da pacem Domine", een prachtige melodie, die een rustig tempo vraagt, zodat de achtste-noten aan het begin van regel 1, 2 en 4 niet hikkerig gaan klinken.

De onderliggende Gregoriaanse antifoon "Da pacem Domini" is te vinden in onze eigen jubileumbun-

del "en alle angst voorbij" onder nummer 13. In het Evangelisches Kirchen-Gesangbuch volgt dit lied op de "Liturgische Gesänge" in de categorie "Zum Beschluss des Gottesdienstes", een gezongen zegen dus.

De componist Felix Mendelssohn Bartholdy schreef in 1831 een kort werk over deze Luthertekst. Een ingetogen, canonisch koorwerk, dat bij veel kerken nog steeds een geliefd repertoirestuk is. In katholieke kring heeft dit lied helaas geen ingang gevonden, het is alleen te vinden in het *Liedboek voor de Kerken* als gezang 286.

Dit intense gebed om vrede roept op heel directe wijze de "Vredesvorst" aan (slot couplet 5!):

1. "Geef aan de wereld vrede, Heer"
2. "Zie, Koning Jezus, hoe zij staan"
4. "Geef ons uw vrede in het hart"
5. "Uw rijk, Heer, komt en het is nu"

Nogmaals Ad den Besten:

"De *militia Christi* is geroepen zich van ieder machtsdenken te onthouden en louter door haar "argeloosheid" de waan van het geweld te ontmaskeren; zij is volkomen weerloos in deze wereld. Maar zij volgt haar Heer in de zekerheid van zijn overwinning":

5. "Uw rijk, Heer, komt en het is nu: in 't onaantastbaar heden van uw genade zien wij U gegord met recht en rede voor ons uit, een Vorst van Vrede"

Een vredeslied met een respectabel verleden, dat teruggaat op het Lutherlied

"Verleih uns Frieden", uit de 16^e eeuw, dat op zijn beurt weer teruggrijpt op de negende-eeuwse antifoon "Da pacem Domine". Al met al een klinkende geschiedenis van maar liefst twaalf eeuwen! Nu maar hopen dat dit vredeslied in het nieuwe *Liedboek* niet zal verstommen.

Colofon

Vredesspiraal is het kwartaalblad van de Vereniging Kerk en Vrede.

Redactie

Jan Anne Bos, Héleen Broekema, Lambert van Gelder (eindred.), Leen van den Herik, Yosé Höhne-Sparborth, Jan Schaake.

Kerk en Vrede

Kerk en Vrede is een landelijke vereniging van mensen die binnen en buiten de kerken actief zijn voor ontwapening en geweldloosheid. Het alom heersende geloof in geweld – ook binnen de kerken nog niet overwonnen – moet weerlegd

en ontzenuwd worden. Elke poging tot (christelijke) rechtvaardiging van militair geweld en van voorbereiding daartoe verhindert de dienst der verzoening waartoe kerken en christenen geroepen zijn.

Abonnement

Als u het werk van *Kerk en Vrede* onderschrijft en wilt steunen, meld u dan aan als lid of donateur. Leden betalen tenminste € 40,- per jaar, inclusief een abonnement op *Vredesspiraal* en een aantal keren per jaar een ledenbrief. Een abonnement zonder lidmaatschap kost € 15,- per jaar. Postbankrekening: 435382.

Lezersbrieven

Lezers kunnen altijd reageren via onder-

staande adressen. De redactie rekent op bijdragen van ca. 350 woorden. In voorkomende gevallen behoudt de redactie zich het recht voor om langere bijdragen eventueel in te korten.

Adressen

Postadres van *Kerk en Vrede* en *Vredesspiraal* Postbus 1528, 3500 BM Utrecht. Bezoekadres: Obrechtstraat 43, Utrecht Telefoon 030-2316666; fax: 030-2714759

E-mail: vredesspiraal@kerkenvrede.nl en/of: a.debruijn@kerkenvrede.nl Website: www.kerkenvrede.nl Facebook: www.facebook.com/kerkenvrede Twitter: <http://twitter.com/#!/kerkenvrede>

Officemanager
Arie de Bruijn

Layout en druk

Narratio, Gorinchem
ISSN-nr. 1574-2725

Harry Pals

“Na een gebeurtenis als 11 september worden pacifisten vaak uitgedaagd met de vraag: ‘Tja, wat is jouw alternatief voor het bombarderen van Afghanistan?’ Zo’n vraag veronderstelt dat pacifisten een alternatieve buitenlandse politiek moeten hebben. Mijn enige antwoord is, dat ik geen buitenlandse politiek heb. Ik heb iets beters: een kerk die bestaat uit mensen die liever sterven dan doden.”

Dat schreef Stanley Hauerwas in een tijdschriftartikel enkele maanden na 11 september 2011. Deze woorden zijn typerend voor hem – rechtuit, scherp, provocerend, ontmaskerend. De geciteerde uitlating past bij wat Hauerwas tot de kern van de kerk rekent (verwijzend naar Matteüs 18,15-20): “Als we geloven dat een van onze broeders of zusters ons onrecht heeft aangedaan, dan moeten we hem of haar ermee confronteren.” Want ‘vredestichten is de deugd van de kerk’, schrijft hij in de kop van een ouder artikel. Het brengt christenen bij wat ertoe doet in het leven: de navolging en de pijn die daarmee gepaard gaat. “Christenen zijn niet geroepen om helden of shoppers te zijn. Wij zijn geroepen om heilig te zijn.”

Vredesgemeente of geen gemeente – die radicaliteit nam ons in voor Hauerwas. In de theologische werkgroep van *Kerk & Vrede* raakten we geboeid door zijn prikkelende visie.

Meedoen in ‘het verhaal van God’

Stanley Hauerwas werd geboren in 1940 in Texas. Zijn ouders hoorden bij een methodistische kerk, een ‘evangelicale’ gemeenschap. Die vroomheid heeft hem gevormd en hoort nog altijd bij hem.

Hij heeft die basis leren verbinden met de katholieke en mennonitische tradities. De eerste leerde hem de waarde van liturgie en sacramenten, de tweede schonk hem de geweldloosheid: hij is ervan overtuigd geraakt dat die sinds de vroege kerk tot het hart van de christelijke boodschap en ethiek behoort. Beide tradities brachten hem bij de overtuiging dat de kerk ‘een alternatieve politieke en morele gemeenschap’ is. Die kerk is de kern van zijn theologie. Als de kerk de bijbelse verhalen in haar manier van le-

ven belichaamt, fungeert ze als een spiegel voor de seculiere samenleving. Christen zijn is niet als individu verlost zijn, maar het is voor alles ingebed zijn in een kerkgemeenschap, met heel je leven meedoen in ‘het verhaal van God’. Dan onthul je de wereld als wereld, als een systeem dat God tegenwerkt.

Hauerwas meent dat de kerk zich heeft laten inpakken door de wereld. Compassie trad in de plaats van het kruis. Christenen accepteerden het liberalisme als framework voor hun visie op de samenleving.

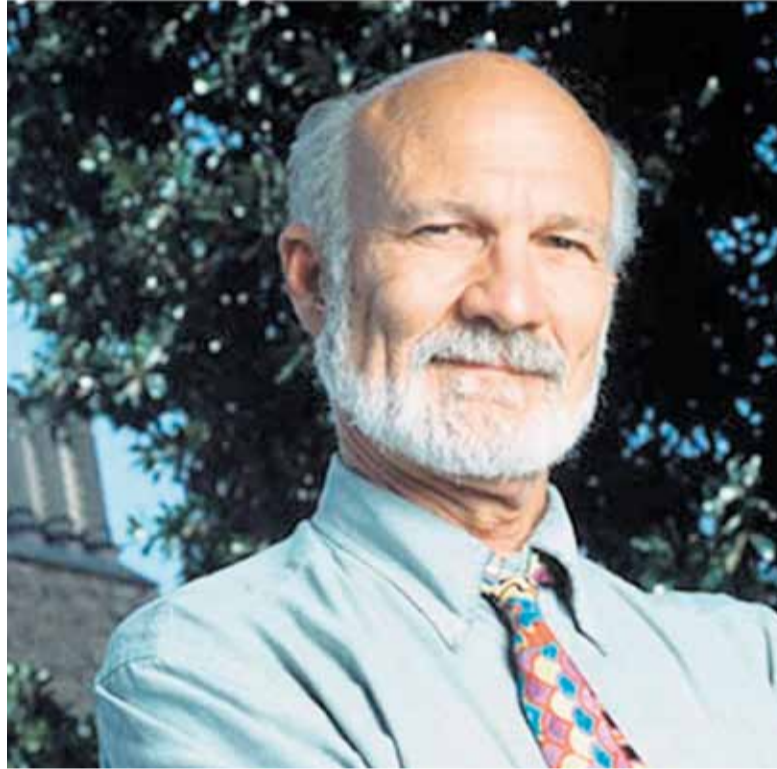
Hij wijst erop, dat voor de Amerikanen het eigen vaderland vóór Gods koninkrijk gaat. In Nederland is dat wat meer verborgen, maar ook hier passen christenen zich, bewust of onbewust, aan aan de algemeen aanvaarde gedachtegangen: God als verre, theïstische Albehoeder, religie alleen achter de voordeur en de ratio de uiteindelijke norm (in mijn bewoordingen). Hauerwas doet een stevig appèl op christenen om weer op te komen voor hun eigenheid. Niet om een burcht te vormen, maar om bewust midde in de samenleving aanwezig te zijn, als een zoutend zout. Om niet alleen de ruimte in te nemen die een na-christelijke samenleving hun toestaat, maar frank en vrij het evangelie uit te dragen, beter: uit te leven.

Praktisch christendom

‘Christenen lijden liever dan dat ze doden’, formuleert Hauerwas kernachtig. Hoe komt hij aan die overtuiging? Die heeft hij rechtstreeks bij Jezus vandaan. ‘Om Jezus te kennen moet je Jezus volgen’, is zijn uitgangspunt. Jezus daagt ons uit door zijn manier van leven, meer dan door zijn onderwijs. Met zijn leven laat hij zien dat het koninkrijk van God werkelijkheid geworden is. ‘Koninkrijk’ betekent dat God de wereld regeert, en dat doet Hij door het leven, de dood en de

Stanley Hauerwas meent dat de kerk zich heeft laten inpakken door de wereld. Compassie trad in de plaats van het kruis. Christenen accepteerden het liberalisme als framework voor hun visie op de samenleving.

“Vredestichten is de deugd van de kerk”

Stanley Hauerwas: Als de kerk de bijbelse verhalen in haar manier van leven belichaamt, fungeert ze als een spiegel voor de seculiere samenleving.

opstanding van Jezus. Vergeving en genade kenmerken deze God, en dat verwacht Hij dus ook van mensen. Daarin ging Jezus voor, levend vanuit de hoop van Israël. Met deze zinnen vat ik heel kort samen wat Hauerwas veel uitvoeriger vertelt: dat zijn pacifisme voortkomt uit het hart van het christelijk geloven.

Zijn christendom is praktisch: hij vertelt dat hij zichzelf uitdrukkelijk pacifist noemt, omdat hij weet hoe gewelddadig hij zelf is, vooral in zijn taalgebruik. Zo vraagt hij aan anderen om hem bij zijn pacifisme te bewaren. Dus: wie Jezus wil volgen heeft anderen nodig om op de goede weg te blijven. Die heeft de gemeenschap van de kerk nodig. Onder de titel *Een robuuste kerk* verscheen in 2010 een selectie van Hauerwas’ artikelen in het Nederlands (ondertitel *De christelijke gemeente in een postchristelijke samenleving* – uitg. Boekencentrum). Die titel is door de redacteurs (Esther Jonker, Her-

man Paul en Bart Wallet) goed gekozen. Zij promoten Hauerwas, omdat zij verlangen naar een kerk als een morele gemeenschap, ook in het Nederland na de verzuiling (inleiding, blz. 14). En dat lukt: Hauerwas maakt ook in ons land school. In de laatste visienota van de Protestantse Kerk staan letterlijke citaten uit zijn gedachtegoed: “De beste bijdrage van de kerk aan de bredere samenleving is de kerk zelf. De kerk als dé plaats om te leren wat echt samenleven is.” en: “De kerk doet niet aan politiek, de kerk is politiek. Zij is Gods politiek.” (blz. 24 van *De hartslag van het leven. Visie op het leven en werken van de Protestantse Kerk in Nederland*, 2012). Een beetje pedant klinkt dat wel, maar ook intrigerend, als het geen losse flodder blijft.

Directe evangelische taal

In het hart van de ‘robuuste kerk’ staat Jezus die de wapens weigerde en zich weerloos inzette voor de mensen. Dat is de visie van

Hauerwas, en die maakt school. Tot twee keer toe zaten we met enkele leden van de theologische werkgroep buiten in de zon samen met jonge theologen die gegrepen zijn door Hauerwas’ gedachtegangen; die kritiek hebben op onze narcistische en consumptivistische cultuur; die zoeken naar wegen om hier in de kerk bewust van te zijn en een ander leven te oefenen, bijv. in leefgemeenschappen in ‘prachtwijken’. Baptisten zijn zich bewust van hun ‘anabaptistische’ (doperse) wortels, lezen en onderwijzen de Amerikaanse Mennonitische voortrekker John Howard Yoder (bekend van *De politiek van het kruis*) die ook een naaste collega van Hauerwas was en hem sterk beïnvloed heeft. Soms is het wenen aan de directe evangelische taal, maar de authentieke evangelische bevoegdheid is hartverwarmend. Generaties komen zo bij elkaar. Het gevoel op de laatste ledenvergaderingen van *Kerk en Vrede*, dat christelijk pacifisme een aflopende zaak is, werd bij mij heilzaam doorbroken. Het stokje wordt overgenomen door een nieuwe generatie, die op hun heel eigen wijze gelovig gaan voor vrede.

We werken samen aan een dag waarop dit alles bij elkaar komt – met muziek, theater, interviews. Mensen zullen vertellen over de gemeenschap waarin ze gelovig leven. En aan die gemeenschappen wordt gevraagd hoe zij werken aan vrede. Die dag zal ergens in het najaar van 2013 gehouden worden.

(Ik heb voor dit artikel vooral geput uit *Een robuuste kerk*, met name uit de artikelen ‘Christendom: het is geen religie, het is een avontuur’ (een interview met Hauerwas), ‘Jezus en de sociale belichaming van het koninkrijk van vrede’, ‘Vredestichten: de deugd van de kerk’ en ‘11 september 2001: een pacifistisch antwoord’).

‘Likes’ voor Songs of Peace 2013

Songs of Peace 2013 is een initiatief van *Kerk en Vrede* om de viering van de Vrede van Utrecht 2013 extra luister bij te zetten. Geweldig dat acht koren hebben ingeschreven op dit Korenfestival op 21 juni 2013 in de Dom van Utrecht. Een prachtige akoestische locatie voor zo’n zangmanifestatie. Om dit zangfeest nog completer te maken zal de beroemde mezzosopraan Tania Kross de koren en het publiek inspireren met haar prachtige

stemgeluid. En tenslotte wordt als apotheose een nieuwe compositie van Aart de Kort ten doop gehouden waarin solist, koren en publiek samen de vrede in- en uitzingen.

Een project dat klinkt als een klok, een project dat *Kerk en Vrede* stem geeft, een project dat het verdient om gesteund te worden! Welnu, dat kan door een simpele druk op de knop ‘facebook likes’. Ga naar

de volgende website: www.hetsamenspel.nl/ideeen/ en ‘Like’ Songs of Peace 2013, zoals dat heet.

Songs of Peace 2013 doet nameijk mee met Het Samenspel. Dat is een cadeau aan de regio ter ere van de 100ste verjaardag van Rabobank Utrecht. Het ‘idee’ met de meeste stemmen wint de publieksprijs en maakt ook meer kans om geselecteerd te worden door de jury.

Zorg dus voor zoveel mogelijk ‘Likes’ voor

het project Songs of Peace 2013! Wilt u dit project ook in uw eigen circuit promoten? Tussen nu en 4 november kunt u ons ‘Liken’. Mocht u niet zelf in de gelegenheid zijn om uw stem via de computer uit te brengen, vraag dan een kennis, kinderen of kleinkinderen, neef of nicht – iemand die bekend is met facebook – om u daarbij te helpen. Elke stem telt! Voor u een kleine moeite en voor ons van groot belang. Naast veel publiciteit is een financieel steuntje in de rug ook zeer welkom.

Arie de Bruijn

Projectleider Songs of Peace 2013

Vlaggen voor vrede

De *Vredesweek* (15-23 september) heeft dit jaar als motto *Powered by Peace*. De Vredesbeweging wil een einde aan geweld en onrecht rond het delven van grondstoffen. Olie, steenkool, goud en andere grondstoffen zijn vaak de oorzaak van conflict in plaats van een bron van welvaart en vrede. Opbrengsten uit grondstoffen komen vaak niet ten goede aan armoedebestrijding, maar worden gedeeltelijk besteed aan het leger, of komen zelfs terecht bij rebelligroepen en criminelen. Op deze manier ontstaan nieuwe conflicten en worden lopende

conflicten in stand gehouden. Regelmatig gaat de exploitatie gepaard met mensenrechtenschendingen.

Op de *Internationale Dag van de Vrede* (21 september) zal in diverse steden aandacht worden gevraagd voor deze problematiek. Door te vlaggen voor vrede!

U kent ze wel. Die regenboogkleurige vredesvlaggen die vanuit Italië over de rest van de wereld verspreid zijn, vaak met het Italiaanse woord *PACE* erop of het Engelse woord *PEACE*. *Kerk en Vrede* levert al enkele jaren vlaggen met het woord *VREDE*. De afgelopen jaren hebben velen deze vlag al uitgehangen tijdens de Vredesweek en

wapperde deze vanaf gemeentehuizen, kerken en scholen.

Hang zelf ook de vredesvlag uit en stimuleer anderen om datzelfde te doen. Vraag door te vlaggen aandacht voor het thema van dit jaar: Grondstoffen moeten niet langer grond zijn voor conflict maar wereldwijd een bron van vrede worden. Steek de vredesvlag uit vanuit uw kerk, de moskee, het schoolgebouw of wijkcentrum. En laat de vlag wapperen bij uw activiteiten, binnen of buiten. Gebruik voor bestellingen de *Bon voor Vrede* op deze bladzijde, of ga naar de website: www.kerkenvrede.nl.

BON voor VREDE

- Noteer mij voor € 15 als abonnee op het kwartaalblad *Vredesspiraal*. Daarmee ondersteun ik ook het werk van *Kerk en Vrede*. Ik wacht met betalen op de acceptgiro.
- Noteer mij als lid van *Kerk en Vrede* voor € 40 per jaar. Ik ontvang dan de *Vredesspiraal* en de ledenbrief van *Kerk en Vrede*. Ik wacht met betalen op de acceptgiro.

Stuur mij (bij mijn bestelling ontvang ik een acceptgiro):

Nieuw! Regenboog stickers (10,5x7,4 cm)

- 1 sticker € 0,20
- 10 stickers € 1,50
- 50 stickers € 5,00
- het boek "Oorlog verkopen" à € 13,50
- de vredesliederenbundel "En alle angst voorbij" à € 9,75
- de brochure "Wees niet bang" (Oecumenische Bezinning) à € 4,00
- de brochure "60 jaar NAVO" à € 1,50
- een VREDE-vlag (1 x 1,5 m) à € 10,00
- een grote VREDE-vlag (2 x 3 m) à € 50,00
  - een pakketje van 10 VREDE-kaarten voor € 4,00
  - een pakketje van 50 VREDE-kaarten voor € 17,50
  - een pakketje van 100 VREDE-kaarten voor € 30,00
- VREDE-kaarsen (12 cm hoog / 6 cm diameter)* à € 6,00
- VREDE-paraplus (Pax Christi Vlaanderen) à € 7,00

Voor de overige producten: zie onze website

* (N.B. kaarsen moeten voor € 6,75 als pakket gefrankeerd worden, onafhankelijk van het bestelde aantal kaarsen)

naam: -----

adres: -----

Postcode en plaats: -----

Na aankruisen en invullen deze bon opsturen naar:
Kerk en Vrede, Antwoordnummer 4448, 3500 VB Utrecht
 (een postzegel mag, maar hoeft niet)

Spionage in Panama

Vakantietijd. Lezen. *Historisch Nieuwsblad* pleziert de tien fractievoorzitters met een artikel over hun favoriete historische item. Wilders kiest 11 september 2001, want: "Bijna 3000 mensen vonden de dood. Het was ook een aanslag op de westerse vrijheid...9/11 heeft ons geleerd dat islam en vrijheid niet samengaan."

Aan dat *Historisch Nieuwsblad* begon ik, nadat ik mijn vierde dwarsligger (zo'n prachtig, klein uitgevoerd boekontwerpje) had uitgelezen. *De kleermaker van Panama* door John le Carré. Een deel ervan las ik in een hotelletje waar ik samen met een vriendin een nacht doorbracht. Ze kende het boek. Prachtig! Mooie, leuke, interessante spionageroman. Toen ik opmerkte dat ik het spannend vond, omdat het gaat over de reël bestaande geschiedenis tussen de

Verenigde Staten en Panama, begon ze smalend te lachen. "Yosé, dat is een spionageroman, het is fantasie!"

"Jawel, lieve, de kleermaker is een verzonnen personage. Maar wat geen fantasie is: het bombardement op de stad dat een centrale rol speelt; het grote belang van het Panamakanaal voor de VS. Zoals: de provincie Panama scheidde zich in 1903 door een opstand af van Colombia. De VS steunde de opstand. In 1904 kwamen de VS en een Franse ingenieur overeen, dat 1400 kwadraatkilometer van Panama voor eeuwig Amerikaans grondgebied zou zijn: de kanaalzone. Een streng militair bewaakte zone. Carter 'verkwanselde' dat grondgebied, door een verdrag waarbij per 31 december 1999 de zone aan Panama zou worden teruggegeven. Latere presidenten waren

het er niet mee eens. Op 20 december 1989 vond de grootste militaire aanval plaats. Op arme wijken van Panama-stad, met 3000-7000 doden als gevolg. Noriega werd gevangen genomen, van drughandel beschuldigd. Feitelijk had hij zijn politieke kleur veruuld en de zijde gekozen van de Sandinisten in Nicaragua. Mijn vriendin gelooft het niet: *De kleermaker van Panama* is prachtige spionagefantasie.

Tja, in je achtertuin een arme wijk bombarderen, enkele duizenden doden, en een hele westerse wereld waarin er geen haan naar kraait. Een jaar later mocht Bush van de hele wereld op strafexpeditie naar Irak. Was dat bombardement op Panama niet de definitieve aanslag op de westerse vrijheid? 20 december 1989 heeft mij geleerd dat financieel belang en vrijheid niet samengaan. YH-S